

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2011

Jana Tomášová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Bakalářská práce

Jana Tomášová

Etnografické a folkloristické aspekty v díle Františka Ladislava Sála
Ethnographic and Folcloric Aspects in the Work of František Ladislav Sál

Praha 2011

Doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc.

Poděkování

Děkuji paní Doc. PhDr. Ireně Štěpánové, CSc. za vedení, konzultace a za cenné rady poskytnuté při psaní bakalářské práce. Také děkuji své rodině a blízkým za pomoc a podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu

V Praze dne 15. 5. 2011

Jana Tomášová

Abstrakt

Tato bakalářská práce je zaměřena na osobnost z východních Čech regionálního významu – Františka Ladislava Sála (1867–1941). Cílem práce je zachytit jeho osobnost jako představitele generace vzdělaných učitelů – vlastenecky zaměřených aktivistů, kteří se amatérsky zabývali etnologií a folkloristikou. Úvodní část práce představuje jeho osobní i profesní život zrekonstruovaný na základě studia archivní pozůstalosti. Další kapitola se věnuje širšímu kulturně-historickému kontextu s akcentem na dějiny pedagogiky a etnologie. Těžiště práce tvoří studium Sálových textů vzdělávacího a výchovného charakteru. Hojně v nich pracoval s etnografickým materiálem (pohádky, pověsti, dětský folklor), který využíval jako prostředek výuky vlastivědy na obecných školách.

Klíčová slova: František Ladislav Sál, biografie, učitel, vlastivěda, Královéhradecko, etnologie, folkloristika, pedagogika.

Abstract

This bachelor thesis is focused on the Eastern Bohemia figure of a regional significance – František Ladislav Sál (1867–1941). The aim of the thesis is to depict him as a representative of the generation of educated teachers – patriotic activists who had the amateur interest in ethnology and folklore studies. The opening section of the thesis introduces both his personal life and career. The reconstruction of these is based on the study of his archive heritage. Subsequent chapter deals with wider cultural-historical context with the emphasis on the history of pedagogy and ethnology. The principle focus of the thesis is the survey of Sál's educational and pedagogical papers in which he plentifully dealt with ethnographical material (such as fairy-tales, legends and children's folklore) by means of which he taught homeland study at primary schools.

Keywords: František Ladislav Sál, biography, teacher, homeland study, Hradec Králové region, ethnology, folklore studies, pedagogy.

Obsah

1. Úvod	8
1.1 Výběr tématu	8
1.2 Cíle práce	8
1.3 Rozvržení tématu	9
1.4 Kritika literatury a pramenů	10
2. František Ladislav Sál: biografie	15
2.1 Životopisná data – dětství	16
2.2 Vzdělání	17
2.3 Pedagogická praxe	18
2.4 Členství a předsednictví ve spolcích	18
2.5 Pochvala a uznání	20
2.6 Publikační činnost a činnost redaktorská	20
2.7 Monografie	21
2.8 Osobní a rodinný život	22
3. Kulturně historický kontext: dějiny školství.....	23
3.1 Osvícenský absolutismus Marie Terezie a Josefa II.	23
3.2 Centralizace a germanizace v 1. polovině 19. století (<i>Schulkodex...</i>)	24
3.3 Národní obrození, Metternichovský absolutismus	25
3.4 Období vlasteneckých učitelů	25
3.5 Bachův absolutismus	26
3.6 Hasnerův zákon z r. 1869	27
3.7 Vzdělávání učitelů podle Hasnerova zákona	28
3.8 Národnostní úsilí v 2. polovině 19. století ve školství	29
3.9 Nové směry v pedagogice	30
3.10 Vývoj školství v 1. polovině 20. století, malý školský zákon z r. 1922	30
4. Kulturně historický kontext: dějiny etnologie	32
4.1 Druhá polovina 19. století	32
4.1.1 <i>Politická situace</i>	32
4.1.2 <i>Rozvoj kulturního života</i>	33
4.1.3 <i>Vývoj etnologie</i>	33
4.2 Počátek 20. století (do 2. světové války)	36
4.2.1 <i>Politická situace</i>	36
4.2.2 <i>Rozvoj kulturního života</i>	36
4.2.3 <i>Vývoj etnologie</i>	37
5. Sálova etnografická činnost	39
5.1 Národopisná výstava Československá	39
5.2 Příspěvek v Českém lidu a korespondence s Č. Zibřtem	40
5.3 Folkloristika	41
5.3.1 <i>Sběr lidové slovesnosti</i>	41

5.3.2	<i>Motivace</i>	42
5.3.3	<i>Způsob sběru</i>	42
5.3.4	<i>Záměrná stylizace</i>	43
5.4	Sálůva práce jako zdroj pro jiného autora.....	44
5.5	Východočeské harfenictví.....	46
6.	Etnografie jako prostředek výuky vlastivědy	48
6.1	Nové učební osnovy	48
6.2	Osoba „vlastivědce“	49
6.3	Sálůvy příručky pro učitele vlastivědy.....	50
6.4	Jak si hraje a čím se zaměstnává dítě královéhradecké?.....	52
6.5	Pověst jako historický, morální a inspirující prvek vlastivědné výuky	53
6.5.1	<i>Historické motivy</i>	55
6.5.2	<i>Moralistika</i>	55
6.5.3	<i>Náměty k ručním pracím</i>	56
6.6	Shrnutí.....	57
7.	Závěr	58
7.1	Nástin budoucího vývoje tématu.....	58
7.2	Hodnocení	59
7.2.1	<i>Sál jako osobnost regionálního charakteru</i>	59
7.2.2	<i>F. L. Sál zkoumající lidovou kulturu a slovesnost z pozice pedagoga</i>	60
7.2.3	<i>Význam jeho práce z pohledu etnologie</i>	60
8.	Prameny a literatura	61
9.	Přílohy	67

1. Úvod

1.1 Výběr tématu

V této bakalářské práci se zabývám osobností z východních Čech regionálního významu - Františkem Ladislavem Sálem (1867 – 1941). F. L. Sál byl učitelem na několika obecných školách. Nejdélší část svého profesního života strávil v Hradci Králové, kde se i aktivně účastnil společenského dění. Byl členem učitelských a vlastivědných spolků, spolupracoval s místním muzeem a několik let působil jako redaktor vlastivědného sborníku Královéhradecko. Při své pedagogické činnosti shromažďoval lidově-slovesný materiál, který aplikoval ve výuce vlastivědy a publikoval jej v řadě knih a místních periodik. Skrze tyto materiály jsem se s autorem seznámila i já.

Důležitou roli při výběru tématu pro mě hrál blízký vztah k regionu, kde Sál působil. Jako rodačka z Hradce Králové jsem zcela intuitivně hledala stopu po etnografické práci v místě svého narození. Ačkoliv Královéhradecko nebylo nijak specifickou etnografickou oblastí a Sál není nijak výraznou osobností na poli tohoto oboru, připadá mi jeho práce velmi zajímavá. Z hlediska regionu je dle mého názoru navíc natolik ojedinělá a nevšední, že jsem přesvědčená, že si zaslouží zpracování nejen z etnologického pohledu.

Pro pochopení dějinného vývoje české etnologie a folkloristiky je nutné dohlédnout až za horizont zvučných jmen oboru. Právě drobná inteligence a laici z jiných oborů stáli u zrodu odborné etnografie.

1.2 Cíle práce

Cílem mé práce je jednak představit osobnost F. L. Sála, neboť zmínky o jeho životě jsou v literatuře jen útržkovité. Užitím biografické metody se pokouším zrekonstruovat jeho životopis. Prostřednictvím studia archivní pozůstalosti zachycuji jeho život jak po stránce profesní, tak po stránce osobní.

Dále přibližuji jeho život vsazený do širšího kulturně-historického kontextu. Vedle dějin etnologie a folkloristiky se zabývám dějinami školství s ohledem na politické a kulturní

dění dané doby. Zmiňuji významné události, které měly nebo mohly mít vliv na jeho názorovou orientaci.

Práce by ale především měla ukázat na etnografické a folkloristické aspekty v jeho publikacích. Je třeba už v úvodu zmínit, že Sál nebyl etnograf a ani v tomto oboru nebyl nijak školen. Působil jako učitel a veškerá jeho práce se odvíjela v duchu této profese. Je nutné mít na paměti, že Sál především vzdělával a vychovával. A to také vnímal jako své životní poslání. Nebylo jeho cílem se zasloužit o rozvoj rodící se etnografie. Veškerou svou profesní aktivitu vyvíjel za účelem zdokonalení výuky. A v tomto kontextu je třeba na jeho dílo nahlížet.

1.3 Rozvržení tématu

Úvodní kapitola představuje pokus o Sálovu biografii. Jak jsem uvedla výše, prolínají se v ní osobní i profesní roviny. Bohužel o osobním životě jsem shromáždila jen málo zlomkovitých informací, proto převládá část profesní. K získání uceleného pohledu na Sálův život by bylo třeba ještě prostudovat místní a školské kroniky, pátrat v matrikách, vyhledat jeho případné žijící potomky. Na základě studia jeho osobní korespondence by dále bylo možno zaměřit se na osoby jemu blízké, na jeho kolegy atd. Uvědomuji si tyto nedostatky a zohledním je v závěru.

V dalších kapitolách se zabývám dobovým kontextem. Jde mi o širší nástin doby, ve které Sál žil. Tato část práce stojí na pomezí dějin etnologie a folkloristiky, pedagogiky, kultury a politiky.

Následující část práce analyzuje Sálovo působení na poli etnografie. Především jde o jeho sběratelskou činnost a způsob zpracování sebraného materiálu primárně pro potřeby školy. Na příkladech se snažím uvést, jak Sál používal a pracoval s etnografickým materiálem ve výuce.

V závěru práce hodnotím celé Sálovo pojetí, zpracování a užívání etnografie a folkloristiky v pedagogice, konkrétně tedy ve výuce vlastivědy. Předkládám nástin možného budoucího vývoje tématu.

1.4 Kritika literatury a pramenů

SOkA Hradec Králové: osobní fond: SÁL František Ladislav; 1863–(1941) 1967, NAD 1898, uložení: SOkA Hradec Králové, Škroupova 695.

Základním pramenem pro mou práci je osobní fond (soukromá pozůstalost) SÁL František Ladislav uložený ve Státním okresním archivu Hradec Králové, Škroupova 695, pod signaturou Sp. – Sál. Časový rozsah fondu je 1863 – 1941 (1967). Ve čtyřech kartonech je 212 inventárních jednotek. Fond je tematicky rozdělen do následujících oddílů: osobní doklady a spisy, korespondence, literární činnost F. L. Sála, fotografie, varia a písemnosti cizí provenience. Roztřídění jednotek je systematické a přehledné. Osobní dokumenty jsou řazeny chronologicky. Velmi praktickou pomůckou při studiu archiválií mi byl inventář celého fondu zpracovaný Mrg. Veronikou Vyčichlovou.

Osobní fond byl do Státního okresního archivu předáván postupně v letech 1950, 1975, 1978.¹ Osoba (osoby), jenž obsah fondu do archivu předávala, není nikde evidovaná. Lze jen domýšlet, že to mohl být někdo z rodiny nebo z jeho blízkého okolí. Je zajímavé, že část fondu byla získána devět let po Sálově smrti a zbytek až po dalších dvaceti pěti letech. V roce 1975 již byla Sálůva dcera Marie Troníčková po smrti², tudíž je vyloučeno, že by mohla ona darovat část pozůstalosti. O smrti syna Vladimíra žádné informace nemám. V tuto chvíli nemá význam spekulovat nad osobami, které materiály do fondu předávaly. Nicméně i to může být předmětem dalšího zkoumání.

Je však nezbytné si uvědomit, že fond v podobě a stavu, v jakém se nyní nachází, není úplným a objektivním zdrojem informací. Na základě jeho studia si lze vytvořit rámcovou představu o životě a činnosti Sála. Tato představa by však měla být oprostěna od stereotypizace, možná i idealizace Sálovy osoby, kterou mohli mít dárci pozůstalosti. Není vyloučené, že materiály před odevzdáním do archivu prošly jejich cenzurou.

Fond není úplný, chybí především písemnosti vztahující se k rodině Sála, osobní dokumenty (např. rodný list, oddací list z prvního manželství...) a písemnosti dokumentující jeho pedagogické působení. Rovněž chybí jakákoliv dokumentace Sálových sběrů lidové slovesnosti, na které se odkazuje ve své knize *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Většina dochovaných písemností se vztahuje především k jeho literárnímu působení. Korespondence je také neúplná. Většinou se jedná o jednotlivé dopisy,

¹ Fond SÁL František Ladislav. Inventář. SOkA Hradec Králové.

² Zjištěno z rodinné hrobky na Olšanských hřbitovech, kde jsou Sál i jeho dcera pochováni.

pozdravy, blahopřání od různých osob nebo institucí. Korespondence spolu s albem rukopisů mají pravděpodobně demonstrovat Sálovy styky s významnými osobnostmi. V korespondenci se objevují jména jako Alois Jirásek, Ladislav Novák, Čeněk Zíbrt, Emil Zillich. Do alba rukopisů se zvětšili např.: Karel Čapek, Ema Destinová, Alois Jirásek, Antonín Sova, Josef Suk, Vavro Šrobár, Max Švabinský, Renata Tyršová, Ladislav Novák, Otokar Březina aj.

Nejobsáhlejší oddíl je *literární činnost F. L. Sála*. V něm je množství textů a dokumentů, které se vztahují primárně k pedagogické praxi (např. osnovy, učební plány...), dále regionální historická a místopisná pojednání, příspěvky k historii českého národa, studie s tematikou řemeslnou a průmyslové výroby, texty věnované významným osobnostem se vztahem k východním Čechám, ústní lidová slovesnost a pololidová tvorba, apelativní a výchovné texty aj. Obsah několika rukopisů jsem posléze našla v jeho publikační tvorbě. Množství textů není ze Sálova pera. Předpokládám, že většina bude od Sálových kolegů – učitelů, nebo jiných uvědomělých občanů, na které mnohokrát apeloval ve svých příspěvcích, aby mu zasílali texty (Sálými slovy) *vlastivědného charakteru*.

Zajímavou jednotkou je i rukopis nedokončeného románu *Dědictví*.

Za zmínku určitě stojí také diplom a medaile za zásluhy o Národopisnou výstavu Československou v Praze 1895. Fond také obsahuje šest fotografií. Dvě portrétové a čtyři hromadné, na kterých je Sál zachycen se svou třídou (1920), s účastníky univerzitního kurzu (1921), se svými kolegy (bez datace), na táboře Volné myšlenky na Kunětické hoře u Pardubic (1930).

K nejstarším písemnostem fondu patří dva dokumenty, které se neváží přímo na osobu Sála. První, z roku 1863, se vztahuje k otci F. L. Sála Františku Zálovi. Jedná se o vysvědčení o mravech. Ve druhém případě to je Diplom ostrostřeleckého sboru, který byl udělen Janu Klímovi, tchánovi F. L. Sála roku 1872.

Literatura zachycující osobu F. L. Sála

Další literatura, respektive zmínky o osobě F. L. Sála, mají pouze podobu slovníkových hesel a jednoho novinového článku. V případě hesel se jedná o krátký odstavec věnovaný Sálovi v *Ottově slovníku naučném nové doby : dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*, z roku 1939 (kompletní bibliografickou citaci uvádím v příloze *Prameny a literatura*). V podobném duchu je zpracováno heslo Sál ve slovníkové příručce (z roku 1994), *Literární Hradec Králové* od autorů Jarmily Benýskové a Františka Vícha (kompletní citace rovněž v příloze). V obou případech je v několika stručných větách popsána Sálůva

pedagogická, redaktorská a vlastivědná činnost. Následuje výčet publikací. Obsahově se oba příspěvky liší v jediné zmínce závislé na datu vydání, a to v informaci o Sálově smrti, kterou uvádí pouze *Literární Hradec Králové*. Ještě je třeba zmínit chybný záznam místa narození v této příručce. Je zde uvedeno, že se Sál narodil ve „Studnici u Jilemnice“³. Z osobních dokumentů archivního fondu je nepochybné, že se narodil ve Studenci u Jilemnice.

Článek od Jiřího Maliny ve víkendové příloze Hradeckých novin (z roku 2002) *Hradečan František Ladislav Sál* je jedinou zmínkou, kterou se mi zatím podařilo dohledat (pokud nepočítám dobové nekrology) o osobě Sála v tisku. Autor článku vyzdvihuje především Sálovu spisovatelskou činnost. Cituje z jeho *Pohádek, pověstí a národní písní královéhradeckého kraje* úryvek pojednávající o tom, jak se v minulosti slavily na Hradecku Velikonoce (článek vyšel na Bílou sobotu). Sála zde využívá hlavně jako zdroj pro zprostředkování dob dávno minulých. Článek pro mou práci nemá žádný informační význam. Je to ale doklad o tom, že Sálovo jméno neupadlo v úplné zapomnění.⁴

Sálovy vlastní publikace

Dalším důležitým zdrojem pro mou práci byly vlastní Sálovy publikace. Vycházela jsem hlavně z několika vybraných titulů.

Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje (1919) a *Černa hodinka* (1932) jsou sbírky lidové slovesnosti ze severovýchodních Čech. Tyto dvě publikace jsou pro mou práci ústředním materiálem, neboť jsou výsledkem Sálovy sběratelské práce⁵ a dokladem jeho etnografické práce z dnešního úhlu pohledu.

Východočeské harfenictví (1912) a *Harfenické děti* (1914) jsou studie, ve kterých se Sál zabývá dopadem harfenické produkce na její aktéry školou povinné. Na základě sociometrických výzkumů, které ve školách prováděl, demonstruje vliv harfenictví. Jeho pohled k této problematice je poměrně zkrácený. Harfenictví považuje za národní problém. Nedomýšlí podstatu celé věci. Neuvědomuje si, že je to důsledek a ne příčina chudoby.

Největší část Sálových publikací zaujímají tituly s vlastivědnou tematikou. Mezi nejnosnější práce řadím následující: *Nauka o domově – vlastivěda* (1917), *Vlastivědné úvahy*

³ František Ladislav Sál. BENÝSKOVÁ, Jarmila – VÍCH, František. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 133.

⁴ Autor článku už je bohužel po smrti.

⁵ Pojetí a způsob Sálova sběru přibližují v kapitole *Sálůva etnografická činnost*.

a pokusy (1923), *Z kraje i podhoří: vlastivědná čítanka pro školu i dům* (1923), *Prvouka, nauka o životě, reálie* (1926).

Jedná se o knihy, které měly sloužit jako příručky, pomůcky nebo inspirace pro výuku vlastivědy na obecných školách. Sál v nich rozpracovává teoretický koncept rozložení učiva do jednotlivých měsíců v roce a podle jednotlivých ročníků. Tyto publikace pro etnologii nabízejí zajímavý příklad využití etnografického materiálu v jiných vědách, konkrétně v pedagogice. Je to zároveň doklad toho, jak Sál nakládal s lidovou slovesností. Primárně pro něj znamenala prostředek pro kvalitní a všestrannou výuku.

Knihy *Z kraje a podhoří* neaspíruje na pedagogickou příručku. Jak napovídá podtitul, jde o čítanku. Soubor textů, který spíše připomíná krajinskou monografii okresu, je spíše možným doplňkem pro školní vyučování (v té době se podobné monografie hojně psaly). V úvodu autor zmiňuje, že čítanka není určena pouze pro školu, ale i pro veřejnost.

Pedagogika

Pro nástin vývoje školství a pedagogiky jsem vycházela z několika vysokoškolských skript a pedagogických titulů. Dějiny pedagogiky jsou zpracovány v mnoha publikacích starších i moderních (z posledního desetiletí). Nabízí se zde proto široký výběr literatury, která má různé zaměření. Zkoumá dějiny z různých úhlů a prostřednictvím různých problémů.

Vzhledem k Sálově specializaci (učitel na obecných školách) jsem nejvíce čerpala ze skript Růženy Váňové *Vývoj počátečního školství v českých zemích* (1986). Vysokoškolský učební text určený primárně pro studenty učitelství pro 1. stupeň základních škol na pedagogických fakultách se zabývá danou problematikou v časovém rozmezí od 17. století (od Komenského) až po současnost (druhou polovinu 20. století). Text je podrobně zaměřený na vývoj prvního stupně školy. Zároveň však zohledňuje i ostatní stupně školské soustavy a teorie, které ovlivnily počáteční školství. Snaží se rovněž o politicko-kulturní kontext. Drobné nedostatky se vyskytují v textu, který již překračuje rámec dějin pedagogiky a zasahuje do jiných vědních disciplín.

Mnohem lépe se s historickým pozadím vyrovnává Josef Cach a Josef Valenta ve skriptech *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914* (1990). Politicko-kulturní kontext je podrobně zpracován v úvodu každé kapitoly. Z hlediska dějin pedagogiky se text věnuje všem stupňům vzdělávání, zato ale obecněji.

Dějiny pedagogiky (2008) autorů Dany Kasperové a Tomáše Kaspera jsou moderním a čtivě psaným textem. Jedná se o učebnici, která se snaží vyložit vývoj českého školství z pohledu světové pedagogiky. Text se příliš nevěnuje ani kulturnímu, ani politickému kontextu. Jde spíše o teoretické pojednání, které se zabývá myšlenkovými proudy a teoriemi, které ovlivnily vývoj světového školství.

Etnologie, etnografie

Práci, která by z dnešního pohledu mapovala dějiny etnologie a etnografie, zatím nemáme. Vycházela jsem tedy z této literatury: *Národopis československý* (1933) od Jiřího Horáka⁶ a *Nástin dějin české a slovenské etnografie* (1964) od Antonína Robka. Na první pohled je jasné, že se nejedná o moderní studie.

Práce Jiřího Horáka je pro dnešní etnografii cenná především jako obsáhlý zdroj faktografických údajů z české a slovenské etnografie a folkloristiky.

Antonín Robek se ve svém dějinném přehledu zabývá i „cizokrajnou“ etnografií. Práce se soustředí kromě samotné historie oboru na společenské působení etnografie a na její spojitost s politikou. Jeho výklad však podléhá silné ideologizaci tématu.

⁶ HORÁK, Jiří. *Národopis československý. Československá vlastivěda. Díl 2, Člověk*. Praha: Sfinx, 1933. s. 305–472, 607–608.

2. František Ladislav Sál: biografie

V následující kapitole rekonstruuji Sálův životopis na základě prostudovaného materiálu. Vycházím především z archivního fondu. Rodný list se mi bohužel do rukou nedostal, údaje o jeho narození (podobně jako další životopisná data) se ale shodují jak v Ottově slovníku naučném nové doby, tak v jiných pramenech. Další zmínky o jeho životě jsem získala z několika novinových článků v dobovém tisku, které byly otištěny u příležitosti sedmdesátých narozenin F. L. Sála. Dále jsem vycházela především z následujících dokumentů: oddací list, úmrtní list, osobní korespondence, osobní výkaz (kompletní záznam o jeho vzdělání a o jeho profesní praxi- viz. Příloha č. 2), rovněž také několik nekrologů z tisku aj. Tento materiál je pro odbornou studii velmi necelistvý a v případě novinových článků a blahopřání k narozeninám také velice subjektivní. Vzhledem k charakteru novinových příspěvků nelze tyto statě považovat za ideální a ověřitelný zdroj, na což vždy odkazuji v poznámkovém aparátu.

Je zřejmé, že článek k oslavě sedmdesátých narozenin i například nekrolog podléhají účelu, za jakým byly napsány. Tím mám na mysli oslavu a uctění památky dané osoby, při které autor vyzdvihuje a z mého úhlu pohledu až někdy záměrně přeceňuje zásluhy vzpomínaného. Nicméně jsou tyto útržkovité zkratky důležitým, ač ne zcela nejvhodnějším zdrojem informací.

Následující podkapitoly na sebe na první pohled nenavazují příliš systematicky, neboť se střídají části o osobním životě Sála s jeho profesním. V průběhu práce se ukázalo, že tento postup, ačkoliv ne zcela ideální, je v daném případě nejlépe použitelný. Podobně jako v jeho životě, kdy byl jeho osobní život úzce spjat s tím profesním, nemohu proto ani já v následujícím pokusu o stručnou biografii tyto dva světy rozdělit. Jediným kritériem v sestavování životopisu pro mě byla chronologie, ačkoliv ani ta se mi v některých momentech nepodařila úplně zachovat.

Tato kapitola má především informační charakter. Neklade si za cíl hodnotit ani analyzovat Sálův život a jeho práci. Tomu se věnuji v následujících kapitolách.

2.1 Životopisná data – dětství

František Ladislav Sál (viz. Příloha č. 1) se narodil 8. 10. 1867 ve Studenci u Jilemnice.⁷ Jeho otec, František Zál⁸, měl v podkrkonošském Studenci bednářství. Matka Aloisie, rozená Tomášová, byla dcerou hajného.

O Sálově rodinném zázemí se dovídáme několik málo informací pouze ze Zdravice k sedmdesátým narozeninám, jejímž autorem byl Sálův kolega a rovněž učitel Stanislav Semrád. Z korespondence Sálůva syna Vladimíra vyplývá, že tato Zdravice byla konceptem slavnostního referátu učitele S. Semráda, který ji zřejmě prezentoval u příležitosti Sálůva výročí. Zároveň je to ale jediný zdroj, který alespoň trochu vypovídá o původu jeho rodičů. Ačkoliv se jedná o výpověď stylizovanou a oslavnou (která zcela nepokrytě idealizuje Sálovo dětství), cituji úryvek, který dle mého názoru napoví o dobovém kontextu 30. let 20. století, kdy Sál oslavil své výročí a přiblíží nám vnímání Sálovy osoby prostřednictvím jeho kolegy.

„Jeho otec narodil se v samotném srdci nejromantičtějšího kraje českého v Brně u Kumburku. Matka jeho, Aloisie byla dcerou hajného Tomáše. Prvky zálib a povah obou jeho rodičů vesnoubily se v duši jejich syna Františka. Jeho otcí, přes jeho romantický kraj nechyběl praktický smysl, zatím co maminka darovala svému synkovi lásku k širším krkonošským lesům a přírodě vůbec. Lesy a příroda vůbec, život přirozený bez dogmat a předsudků, národ a vlast, pokrok a vytrvalost v něm jsou slova, okolo nichž se točil celý jeho život. To jsou slova, jež jako červená nit se vinou jeho bohatým dílem literárním.

Ve třech letech stěhuje se svým otcem do Nové Paky. Tam také chodil do školy obecné a měšťanské, tam se učil také hudbě – houslím a klavíru – u učitele a skladatele Fr. Záhorského, tam se také v pozdějších letech seznámil se spisovatelem Šlejharem a sochařem Suchardou. Vliv obou těchto mistrů umění byl patrný v životě Sálově a je dodnes.“⁹

⁷ František Ladislav Sál. BENÝSKOVÁ, Jarmila – VÍCH, František. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 133.

⁸ Fond SÁL František Ladislav. Inventář. SOKA Hradec Králové.

Otcovo příjmení bylo díky německé výslovnosti zapsané do matriky chybně s počátečním „Z“. Celý život se podepisoval a užíval jména Sál, nicméně chybný zápis v matrice pronásledoval i jeho syna Františka. František ml. proto požádal příslušné úřady, a v roce 1915 mu bylo oficiálně pozměněno jméno na Sál.

⁹ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOKA Hradec Králové.

2.2 Vzdělání

Kompletní přehled a informace o Sálově vzdělání čerpám z jeho osobního výkazu. Oficiální, předtištěný a Sálovým rukopisem vyplněný dokument je stvrzen jak podpisem Sála, tak razítkem Okresního školního výboru v Hradci Králové a neidentifikovatelným úředním podpisem. Datum ani rok, kdy byl dokument vyplněn, nejsou uvedeny. Vzhledem k údajům v dokumentaci je však jasné, že materiál není starší než z roku 1928.

Obecnou školu absolvoval F. L. Sál v Nové Pace v letech 1873–1878. Na škole občanské pokračoval následující tři roky rovněž v Nové Pace a jeden rok navštěvoval německou občanskou školu v Jablonci nad Nisou. V roce 1882 nastoupil František na čtyřletý učitelský ústav v Hradci Králové, kde 18. 7. 1886 dosáhl stupně učitelské dospělosti. V květnu 1889 se stal způsobilým k výuce na obecných školách a k výuce náboženství. Své vzdělání si stále rozšiřoval. V roce 1910 získal osvědčení k výuce německého jazyka na obecných školách a o rok později absolvoval kurz pro dosažení způsobilosti vyučovat obchodní nauky na pokračovací škole. V roce 1910, 1912 a 1921 byl posluchačem univerzitního kurzu. O jeho všestranném zájmu svědčí například i absolvovaný včelařský kurz.

V době, kdy F. L. Sál studoval na učitelském ústavu, platil již několik let základní zákon o obecném školství z května roku 1869 (v plném znění „Zákon říšský ze dne 14. května, jímžto ustanovují se pravidla ve školách obecných“¹⁰). Tento zákon pojednává mimo jiné o vzdělání učitelů. Učitelé a učitelky se měli vzdělávat odděleně podle pohlaví v čtyřletých ústavech. Absolventi ústavu museli složit zkoušku dospělosti, která je opravňovala pouze k tomu, že se mohli stát tzv. podučitelem nebo prozatímním učitelem. K definitivnímu ustanovení učitelem bylo třeba vysvědčení o učitelské způsobilosti, které získal žadatel s minimálně dvouletou praxí a složil-li náležitou zkoušku.¹¹

Říšský zákon pamatoval i na další vzdělávání učitelů. To mělo probíhat formou zvláštních kurzů na univerzitách nebo v podobě prázdninových kurzů při ústavech. V 70. letech se zároveň objevuje snaha o podporu samostatné publikační činnosti učitelů.¹²

¹⁰ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 41–42.

¹¹ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 62.

¹² CACH, Josef – VALENTA, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. s. 96.

Pro ilustraci o pojetí dalšího vzdělávání učitelů uvádím typy kurzů z programu Sálovy legitimace posluchače univerzitního kurzu z roku 1921¹³. Program byl rozdělen do sedmi tematických okruhů. Každé téma mělo být přednášeno v rozsahu šesti nebo dvanácti hodin. Kurzy byly následující: sociologický, právnický, kurzy lékařské, kurz geologický, přírodovědný a technologický.¹⁴

2.3 Pedagogická praxe

Ihned po studiích započal Sál svou pedagogickou praxi. V únoru roku 1886 nastoupil jako *zatimní podučitel* na obecnou školu v Poříčanech. V rychlém sledu pak následovaly Lstiboř, Tismice, Jažkovice a Přistoupim. V Poříčanech pak v letech 1891 – 1897 postupoval na vyšší posty: *definitivní podučitel*, *zatimní učitel* a *definitivní učitel*. Jako *definitivní učitel* 2. třídy a následně 1. třídy prošel ještě obecnými školami v Českém Brodě a Nechanicích. V roce 1909 byl přidělen na Pražské předměstí (městská část Hradce Králové), kde učil po dobu patnácti let.¹⁵ Nejprve zde působil tři měsíce opět jako *zatimní učitel*. Z poznámek v osobním výkazu se dovídáme, že mu byla udělena dovolená za účelem literární práce. Dalších téměř čtrnáct let pracoval na Pražském předměstí na postu *definitivního učitele*. Poté byl jmenován *definitivním řídícím učitelem* na obecné škole v Kuklenách¹⁶ (viz. Příloha č. 3), kam nastoupil v září roku 1924. Zde završil svou pedagogickou praxi a v roce 1928 ho ke dni 31. srpna zemská školní rada v Praze zprošťuje činné školní služby¹⁷.

2.4 Členství a předsednictví ve spolcích

F. L. Sál byl rovněž členem některých učitelských spolků a jednot, které začaly vznikat po roce 1867¹⁸, kdy byly schváleny a přijaty nové zákony. Ty mimo jiné dotvářely školskou soustavu v Rakousku. Součástí těchto zákonů bylo i povolení několika práv a svobod, např. „právo shromažďovací a spolkové, svobodu náboženskou, svobodu tiskovou a svobodu vyučování“¹⁹.

¹³ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 12. SOkA Hradec Králové.

¹⁴ Konkrétní náplň jednotlivých kurzů uvádím v podkapitole *Vzdělávání učitelů podle Hasnerova zákona*.

¹⁵ Nemám žádné informace o tom, zda byl za první světové války mobilizován.

¹⁶ Kukleny jsou dnes součástí Hradce Králové.

¹⁷ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 22. SOkA Hradec Králové.

¹⁸ ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 215

Za svého působení v Českém Brodě se stal předsedou učitelské jednoty Komenský v Českém Brodě. Ve své funkci hájil reformní snahy učitelů, kteří právě prostřednictvím spolků usilovali o osvobození školství od vlivu církve, o zlepšení pedagogického vzdělání aj. S. Semrád ve své *Zdravici k 70. narozeninám* komentuje Sálovo počínání následovně. „V Českém Brodě stal se také předsedou učitelské jednoty Komenský a v tomto svém poslání hájil s chvalně známým Oldrou J. Novotným, jednatelem téže jednoty, pokrokové snahy moderního učitelstva. Sebevědomé vystupování předsedy Sála u příležitosti biřmování římsko-katolickým arcibiskupem bylo příčinou jeho přeložení do Nechanic.“²⁰

Legitimní a konkrétnější doklad o Sálově „rebelii“ u biřmování nemáme, takže zde mohu jen domýšlet, jakým činem si vysloužil přeložení. Avšak na tento postih reaguje v dobovém tisku jednatel O. Novotný a místopředseda U. Sulík učitelské jednoty v Českém Brodě. „Učitelská jednota v Čes. Brodě loučí se s Vámi, se svým agilním předsedou při Vašem náhlém, persekučním přeložení se s vědomím, že Sálův případ je typicky křiklavý pro současné poměry v českém školství, kde rozhoduje několik jedinců s klerikální nebo byrokratickou zvlášť proti duchu české pokrokové veřejnosti.“²¹ Prohlášení je datováno k 8. červenci 1908. 1. září téhož roku Sál nastupuje do Nechanic.

Je třeba ale upozornit na skutečnost, že v době tohoto incidentu se Sál hlásí ke katolické církvi. Až v roce 1920 oficiálně vystupuje z církve římsko-katolické a do své smrti zůstává po stránce formální *bez vyznání*.²²

Byl také členem spolku Volná myšlenka Československá. Jak praví S. Semrád v již citované *Zdravici*: „Na památném světovém kongresu VOLNÉ MYŠLENKY v Praze r. 1907 byl vyslancem a zástupcem českobrodského učitelstva, na němž tehdy mluvil Francisoo Ferrer.“²³ (*Zdravice* byla sepsaná právě u příležitosti večírku, který Volná myšlenka pořádala k počtě Sálova výročí dne 8. října na Střelnici.²⁴)

O Sálově členství ve Vlastivědné společnosti v Hradci Králové vypovídá členská legitimace z r. 1938²⁵.

¹⁹ ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 215.

²⁰ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOKA Hradec Králové.

²¹ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 30. SOKA Hradec Králové.

²² Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 4. SOKA Hradec Králové.

²³ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOKA Hradec Králové.

²⁴ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOKA Hradec Králové.

Střelnice je kulturní dům v Hradci Králové fungující dodnes.

²⁵ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 25. SOKA Hradec Králové.

2.5 Pochvala a uznání

Dvakrát se dostalo Sálovi oficiálního uznání především za jeho pedagogickou činnost. Poprvé mu v roce 1925 vyslovuje uznání zemská školní rada za jeho osvětovou činnost, za obětavou práci v řízení vlastivědného sborníku „Královéhradecko“, za činnost „lidovými“ a za zpracovávání osnov pro zdejší okres.²⁶

Dále mu uděluje okresní školní výbor v Hradci Králové v roce 1927 pochvalu za dosažené výsledky při vyučování a za soustavnou snahu o zlepšení školských poměrů.

2.6 Publikační činnost a činnost redaktorská

V době svého působení v Poříčanech začal přispívat do následujícího tisku: Naše hlasy, Učitelství noviny, Posel z Budče, Národní listy.²⁷ Tehdy začal užívat pseudonymů Láďa Soběhradský, L. Chand'ánov, L. Marčanin, F.L.D. aj.²⁸ Zároveň začal pracovat pro Ústřední matici školskou a pro Učitelství jednotu Komenského.

V letech 1891–1895 se aktivně podílel na sběru lidové kultury pro Národopisnou výstavu československou v Praze.²⁹ Části sesbíraného materiálu publikoval v Českém lidu (1905)³⁰ a Našich hlasech. Na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895 vystavoval sbírku zvyků a obyčejů z okolí českobrodského a domácí lékárníčku (sbírku léků, olejů a koření paní Doroty Žaloudkové, kořenářky z Klučova³¹). Za svůj přínos byl oceněn diplomem za vynikající zásluhy a bronzovou medailí.

V době působení na Českobrodsku (v Poříčanech) se stal redaktorem vlastivědného sborníku *Českobrodsko a Černokostecko* (1901–1903)³² a předsedou Učitelství jednoty Komenského.

Sálovo přeložení do Nechanic a posléze do Hradce Králové podnítilo jeho spisovatelskou i pedagogickou činnost. V Nechanicích se věnoval studiu harfenictví a jeho

²⁶ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 58. SOKA Hradec Králové.

²⁷ Příspěvky ve výše uvedených sbornících nejsou součástí zdrojů a literatury k bakalářské práci, neboť mi jejich obsah a zaměření (především na pedagogiku) nepřišel relevantní k mému tématu.

²⁸ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOKA Hradec Králové.

²⁹ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. 1. vyd. Velké Meziříčí : Alois Šašek, 1923. s. 17.

³⁰ SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. Lidová jména rostlin. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375.

³¹ Tamtéž. s. 74.

³² *Českobrodsko a Černokostecko*. I., Školství. SÁL, F. L. ed., hl. spoluprac. KLÍMA, V. – VOTRUBA, A. Český Brod: Komenského, 1901–1903.

negativnímu dopadu na vývoj a vzdělávání dětí a mládeže. Výsledky své práce publikoval ve dvou sociologických, dalo by se říct až antropologických spisech.

V následujících letech F. L. Sál hojně sbíral ústní lidovou slovesnost, pololidovou tvorbu, zaznamenával zvyky a tradice v regionu. Výsledky své práce vydal v několika titulech. Vydával také četné pedagogické, výchovné a naučné spisy, příručky pro své kolegy, učitele a vychovatele. Pořádal výchovné přednášky.

Od roku 1924 byl redaktorem vlastivědného sborníku *Královéhradecko – vlastivědný sborník pro školu a dům* (1924 – 40)³³. Spolupracoval s L. Domečkou na obsáhlém *Místopisu soudního okresu královéhradeckého* (1928). Mnoho prací a studií publikoval v místním tisku, především v *Královéhradecku*, *Osvětě lidu*, *Kraji královéhradeckém*, v *Rozhledech* a také v *Časopisu Společnosti přátel starožitností*.

2.7 Monografie³⁴

Sesbíraný národopisný materiál vydal v publikacích: *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje* (1. díl, 1919), *Vlastivědné úvahy a pohádky s pověstmi 14-ti okresů kraje Královéhradeckého* (1923), *Z kraje a podhoří. Vlastivědná čítanka pro školu i dům* (1923), *Černá hodinka. Královéhradecký kraj v pohádkách, pověstech, historických zkazkách, písních i žertech* (1932).

Výchovné a naučné texty, příručky nejen pro pedagogy, jsou např.: *Co má vědět každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním a společenském* (1905), *Nauka o domově – vlastivěda* (1917), *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923), *Pro potřebu školy a rodiny* (1924), *Školní besedy a slavnosti* (1927), *Prvouka pro 2. školní rok* (1929), *Vlastivědné zájezdy do Prahy* (1931) aj.

Sociologické studie zabývající se problematikou harfenictví vydal Sál pod názvy: *Východočeské harfenictví* (1911), *Harfenické děti* (1914).³⁵

³³ Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům. SÁL, F. L. ed. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924–40.

³⁴ Kompletní bibliografii Sálových monografií viz příloha *Prameny a literatura*.

³⁵ BENÝSKOVÁ, Jarmila – VÍCH, František. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 133.

2.8 Osobní a rodinný život

17. dubna 1899 se Sál oženil s Marií Klímovou, dcerou zámožného obchodníka s uhlím z Prahy. Svatba se konala v Praze v kostele sv. Jindřicha. Zde musím uvést zajímavou poznámku. V oddacím listu, který ustavoval Sálův sňatek s Marií Klímovou, je kolonka *Stav (zdali již prvé byli v svazku manželském)* u Františka vyplněná slovem *vdovec*. To zcela nepochybně znamená, že musel být již jednou ženatý. Avšak je zarážející, že v jeho osobním výkazu ani v jiných úředních dokumentech není o jeho první ženě ani zmínka. V soukromé korespondenci se nachází řada kondolencí ke smrti jeho manželky Marie. O jiné ženě jsem se v prostudovaných materiálech nedozvěděla vůbec nic.

V roce 1900 se manželům Sálovým narodila dcera Marie, v roce 1903 syn Vladimír. Zvláštností zůstává, že ačkoliv bylo Františkovi úředně uznáno příjmení Sál (s „S“ na začátku) až v roce 1915, jména svých dětí i manželky vypisoval vždy s příjmením Sál. Pokud jsem zkoumala jeho podpisy na úředních a jiných dokumentech, nikde jsem nenarazila na podpis *Zál*. Křestní jména svých dětí užíval Sál ve tvarech Volod' a Maryša. To je patrné např. z věnování sbírky pohádek. („Svým dětem Maryše a Volod'ovi připisuje otec.“³⁶)

V roce 1928 zemřela jeho žena Marie. Ve stejném roce byl F. L. Sál penzionován. Pravděpodobně v roce 1932 se přestěhoval do Prahy ke svým dětem.³⁷ V jeho korespondenci je dopis z Městského úřadu na Pražském Předměstí u Hradce Králové, ve kterém Městská rada potvrzuje příjem Sálovy rezignace na post městského kronikáře z důvodu *přesídlení do Prahy v následujícím roce* (dopis je z roku 1931).

František Ladislav Sál zemřel 30. května 1941 v Praze. Podle jeho úmrtního listu byla příčinou smrti celková arterioskleróza, česky - kornatění tepen. Je pohřben na Olšanských hřbitovech (Praha 3) v rodinné hrobce Klímových společně se svou ženou a jejími rodiči (viz. Příloha č. 4.). V hrobce je pochovaná také jeho dcera Marie Troníčková (1900–1974) a s největší pravděpodobností její manžel Antonín Troníček (1891–1974).

³⁶ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. 8.

³⁷ Skutečnost, že jeho děti žily v Praze, je patrná z kondolencí k Sálovu úmrtí a z korespondence syna Vladimíra, která je adresována do Prahy.

3. Kulturně historický kontext: dějiny školství

Následující kapitola představuje stručný nástin dějin školství od vlády Marie Terezie po období první republiky se snahou zachytit i širší kulturně historický kontext. Vzhledem k profesi F. L. Sála pokládám za nezbytné zařadit tuto kapitolu do celé práce. Časové vymezení kapitoly je záměrně širší než období Sálova života (1867–1941). Pro pochopení vývoje a změn ve školské legislativě je dle mého názoru nutné začít právě od reforem Marie Terezie, které měly zásadní význam pro vývoj školství v českých zemích.

S ohledem na Sálovu specializaci (učitel na obecných školách) se zaměřuji především na události a důležité mezníky v dějinách školství, které upravovaly a měly vliv právě na elementární školství. Zároveň se věnuji vývoji a změnám ve vzdělávání učitelů.

V této kapitole vycházím z literatury týkající se dějin pedagogiky. Za hlavní a pro dané téma nejvhodnější zdroj považuji skriptum Růženy Váňové *Vývoj počátečního školství v českých zemích*³⁸.

3.1 Osvícenský absolutismus Marie Terezie a Josefa II.

V 18. století, které probíhalo v rakouské monarchii ve znamení osvícenského absolutismu Marie Terezie a Josefa II., se objevují první návrhy na úpravu elementárního školství. Krátce po zrušení jezuitského řádu nastává příznivá situace pro rozvoj rakouského školství (stát získává značné prostředky z bývalého majetku řádu). Na pozvání Marie Terezie přichází do Vídně Johann Ignác Felbiger, zkušený reformátor pruského a slezského školství. Vypracovává návrh, který je schválen v r. 1774 jako *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařsko-královských dědičných zemích*³⁹.

Řád se snaží řešit problematiku veřejného školství komplexně. Tento řád zaváděl povinnost šestileté školní docházky (která ale zpočátku nebyla důsledně dodržovaná), do vyučování byly zařazeny praktické předměty, upravovalo se vzdělání učitelů, řeší se problematika správy a zařízení škol... Při školách normálních a některých školách hlavních se zřizují tzv. preparandy – přípravné ústavy pro budoucí učitele škol triviálních a hlavních.

³⁸ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

³⁹ Tamtéž. s. 32.

Rok po schválení školského zákona navazuje Felbiger příručkou pro učitele, tzv. Knihou metodní (*Methodenbuch*)⁴⁰, která obsahuje metodické pokyny pro vyučování i školské předpisy ze školního řádu z r. 1774.

3.2 Centralizace a germanizace v 1. polovině 19. století (*Schulkodex...*)

Na konci 18. století a začátkem 19. vrcholí ve Francii buržoazní revoluce, následují napoleonské války. Je to ale také období, kdy se v celé Evropě začínají formovat národy.

V Rakousku končí období osvícenského absolutismu a spolu s ním se pozastavují reformní snahy v českých zemích. Nastoupený pozitivní vývoj nejen ve školství je poněkud utlumen. Vídeňská vláda se obává radikalizace obyvatelstva po vzoru Francie, proto nastoluje policejní absolutismus. Sílí germanizace a centralizace. Čím dál více jsou potlačovány ideje osvícenství. Na nátlak vyššího duchovenstva je zřízena tzv. opravná studijní komise (1795)⁴¹, která má za úkol vypracovat nový organizační řád obecného školství. Po deseti letech skutečně vydává nový řád, známý jako *Schulkodex*. „...který shrnoval všechna dosud platná nařízení v jednotný celek a svým zaměřením byl výrazem zesílení reakčních sil v zemi. Základní zásadou nového plánu bylo, že Rakousko nepotřebuje lidi vzdělané, ale dobré poddané.“⁴²

Paradoxně právě rakouská reforma, která měla především centralizující a germanizující charakter, vytvořila podmínky pro vznik české národní školy a *vlasteneckého učitele*⁴³. Požadavek šíření základního vzdělání pouze prostřednictvím německého jazyka nemohl být důsledně realizován, neboť venkovský učitel německy neuměl. Německy psané metodiky jsou překládány do češtiny a stávají se tak oporou českého učitele pro českou školu.⁴⁴

⁴⁰ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 34.

⁴¹ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 12.

⁴² Tamtéž. s. 12.

⁴³ Termín *vlastenecký učitel* používám po vzoru pedagogické literatury, která s tímto výrazem běžně pracuje (někdy také *obrozenecký* nebo *národní učitel*). Jednu z definic uvádím dále v textu.

⁴⁴ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 41.

3.3 Národní obrození, Metternichovský absolutismus

Přechod od feudalismu ke kapitalismu, sílící vliv buržoazie, osvícenství... to všechno byly vlivy, které podnítily nejen v Čechách národní cítění. V mnohonárodnostní habsburské monarchii sílí národnostní uvědomění česky hovořícího obyvatelstva. Toto období je v českých dějinách tradičně nazýváno jako tzv. národní obrození. Do umění a literatury se v reakci na osvícenství dostává vliv romantismu.

Odborná literatura hodnotí období 1. poloviny 19. století ve školství jako období stagnace a úpadku.⁴⁵ Po napoleonských válkách dochází k utužení vlády nejen v rakouské monarchii. Je to období tzv. Metternichovského absolutismu, který se snaží vrátit a upevnit stav monarchie tak, jak byl před osvícenskou vládou Marie Terezie. Navzdory nepříznivé společenské a politické situaci, která z pohledu českého národa v zemi panuje, se stupňuje snaha o národní emancipaci. Vrcholí národní obrození, jsou zakládány významné instituce, které podněcují a stávají se zdrojem dalšího rozvoje českého národního hnutí. Oficiálně je otevřeno Vlastenecké muzeum v Čechách (dnešní Národní muzeum). Začíná fungovat nakladatelství Matice česká, které vydává odbornou literaturu v českém jazyce. Při nově otevřeném muzeu funguje Sbor pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české. Vycházejí zábavné i první odborné časopisy v českém jazyce.

3.4 Období vlasteneckých učitelů

Pedagogická literatura používá pro období národního obrození termín *vlastenecký učitel*⁴⁶ (nebo také *učitel-buditel*). Například Růžena Váňová uvádí ve svých skriptech následující definici: „Nejobecněji vzato je vlastenecký učitel takový učitel, který v podmínkách centralizující a germanizující školské reformy usiluje o českou národní školu /s českým vyučovacím jazykem, později i s českým obsahem vzdělání/, kterou chápe jako významný činitel konstituování novodobého českého národa.“⁴⁷

Právě drobná inteligence (reprezentovaná učiteli, kněžími, úředníky...) byla zpočátku hlavním nositelem národního uvědomění. A je logické, že v tomto procesu emancipace měla důležitou úlohu právě škola.

⁴⁵ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 21.

⁴⁶ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 37.

⁴⁷ Tamtéž. s. 37.

První generace vlasteneckých učitelů (působících zhruba do 30. let 19. století⁴⁸) je charakterizovaná převážně individualistickou činností. Oproti tomu následující generace působící ve 40. letech se vyznačuje právě organizovaností. Vznikají centra pedagogického hnutí jako Amerlingova Budeč, Porady pražského učitelstva aj.

3.5 Bachův absolutismus

Společensko-politická situace (národní osvobození i buržoazně demokratické hnutí) vrcholí revolučním rokem 1848. V Rakousku dochází mimo jiné i ke kritice školského systému. V r. 1848 je ve Vídni zřízeno ministerstvo vyučování. První ministr vyučování F. Sommarug se významně podílel na reformě středních škol z roku 1849⁴⁹. První učitelské ústavy pro muže jsou zakládány již v těchto letech (ústav s názvem Budeč vedl v Praze K. S. Amerling⁵⁰). To znamená výrazný posun ve vzdělání učitelů. V témže roce vydává ministerstvo „dekret o prodloužení učitelských kurzů na dva roky“⁵¹, absolvent musel skládat na závěr studia teoretickou i praktickou zkoušku. Základní školství ale musí čekat na komplexnější reformu ještě dlouhých dvacet let.

Další očekávané změny (např. dle návrhů na reformu školství K. S. Amerlinga, P. J. Šafaříka, či F. Tesaře⁵²) však nepřišly ihned. Naopak porážka revoluce a nástup Bachova absolutismu znamenal krok zpět nejen ve vývoji demokratického školství. V r. 1855, kdy byl uzavřen konkordát (dohoda mezi státem a církví), se školství opět dostává do rukou církve, která má dozor nad schvalováním učebnic, nad obsazováním volných učitelských míst...⁵³

Vláda absolutismu je naštěstí zrušena v r. 1860 vydáním říjnového diplomu. To vyvolalo v Čechách politickou, hospodářskou i kulturní aktivitu. Začalo vycházet více českých novin a časopisů. V první polovině 60. let jsou zakládány nové spolky (pěvecký

⁴⁸ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 39.

⁴⁹ CACH, Josef – VALENTA, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. s. 38.

⁵⁰ Tamtéž. s. 25.

⁵¹ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 28.

⁵² ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 206–209.

⁵³ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 59.

spolek Hlahol, tělocvičná jednota Sokol, učitelská jednota Komenský, Budeč...⁵⁴), ačkoliv právo shromažďovací a spolkové je obnoveno až v r. 1867⁵⁵.

Po drastické porážce Rakouska ve válce s Pruskem roku 1866 byla v rakouské monarchii uzákoněna nová ústava. Dochází k rakousko-uherskému vyrovnání. V lednu 1867 je vydán říšský zákon, který stanovuje pravidla o postavení školy k církvi⁵⁶. Tímto zákonem je zrušen konkordát z r. 1855. Církvi je ponecháno pouze řízení a organizace vyučování náboženství.

3.6 Hasnerův zákon z r. 1869

Významným momentem pro vývoj základního školství v Čechách je rok 1869, kdy je vydán říšský zákon upravující elementární školství, tzv. Hasnerův zákon⁵⁷ (podle tehdejšího ministra vyučování Leopolda Hasnera). Je třeba si uvědomit, že do tohoto roku se školství v českých zemích řídí bez podstatnějších změn (až na dílčí reformní snahy bezprostředně po zřízení ministerstva vyučování v r. 1848) podle školního řádu z r. 1774, tedy necelé století starého.

Konečně se tak dostáváme k zákonu, který má z hlediska legislativy přímý vliv na F. L. Sála. Neboť v době, kdy Sál nastupuje na učitelský ústav v Hradci Králové (v r. 1882), podléhá i vzdělání učitelů tomuto zákonu. Hasnerův zákon stanovuje osmiletou školní docházku, významně rozšiřuje obsah výuky, zmiňuje se také o možnostech vysokoškolského vzdělání učitelů obecných a měšťanských škol, uvažuje o formách dalšího vzdělávání učitelů a stanovuje pravidla ekonomického a sociálního zabezpečení učitelů (a také zřizuje nové učitelské ústavy pro ženy). Za hlavní přínosy Hasnerova zákona jsou považovány hlavně zesvětštění a zestátnění školy. Nepochybně se zlepšila kvalifikace a společenské postavení učitelů i učitelek, neboť začali dostávat plat od příslušného úřadu a nemuseli již vybírat peníze od rodičů.

⁵⁴ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 59.

⁵⁵ ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 215.

⁵⁶ CACH, Josef – VALENTA, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. s. 56–57.

⁵⁷ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 60.

V tomto zákonu byly uplatňovány následující zásady: „1. Věda a vyučování jsou svobodné. 2. O náboženské vyučování pečuje církev, státu náleží vrchní dozor. Všechny jazyky v zemi (v případě českých zemí jazyk německý a český) jsou si rovny. 4. Jako administrativní a dozorčí orgány se zřizují zemské, okresní a místní školní rady. 5. Učitelé se vzdělávají na čtyřletých učitelských ústavech (pedagogiích) jednotně pro národní školy.“⁵⁸

Podobně, jako všechny nové zákony, se i Hasnerův zákon potýkal s kritikou ze strany církve a velké části šlechty. Odpůrci využili sílicího nacionálního citění a označili zákon za germanizující (v Čechách skutečně vzrostl počet německých škol).

V roce 1883⁵⁹ byla vyhlášena novela, která upravovala školní docházku (z původních osmi ji zkracuje na šest let) a omezila také obsah učiva v přírodovědných předmětech. Pro příštích necelých čtyřicet let se řídila školská politika podle této novely.

3.7 Vzdělávání učitelů podle Hasnerova zákona

Čtyřleté učitelské ústavy, zřizovány většinou na místech dosavadních preparand (jedno až dvouleté přípravné kurzy), byly řazeny do kategorie středních škol. Studium ukončovala tzv. zkouška dospělosti, která opravňovala absolventa vykonávat funkci podučitele nebo prozatímního učitele. Teprve po dvouleté praxi mohl podučitel složit zkoušku učitelské dospělosti, která ho povýšila na post učitele. Sálava profesní dráha přesně odpovídá uvedenému postupu (viz. kapitola Biografie).

Na ústavech se od r. 1869 vzdělávaly odděleně i ženy. Základní obsah vzdělání byl stejný jak pro ženy, tak i pro muže: „náboženství, vychovatelství a nauka vyučovací, historie a pomocné vědy těchto nauk, mluvnice, písemnosti, literatura, matematika, /počítání, algebra a geometrie/, popisující přírodovědy /zoologie, botanika, mineralogie/, přírodopyt /fyzika a počátky chemie/, geografie a historie, nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodářství, psaní, kreslení /geometrické a od ruky/, hudba a tělocvik“.⁶⁰ Pro ženy byly přidány ještě nauka o domácím hospodářství a ženské ruční práce.

⁵⁸ ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 216.

⁵⁹ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. s. 98.

⁶⁰ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 62.

Další vzdělávání učitelů probíhalo formou zvláštních kurzů na univerzitách. Na vysokých školách byla zřizována nová oddělení, tzv. univerzitní extenze⁶¹. Vznikla tak první forma vzdělávání učitelů obecných a měšťanských škol na vysokoškolské úrovni. Program kurzů se skládal zpravidla z přednášek filozofie, historie, literatury, lékařství, biologie a fyziologie.⁶²

F. L. Sál se takového kurzu účastní až v době republiky, v roce 1921⁶³. Ačkoliv v této době platí v Čechách stále Hasnerův zákon přejatý z období monarchie, je z obsahu kurzu patrný posun a vliv nových tendencí v pedagogice. Program konkrétního kurzu, který absolvoval Sál, byl následující: kurz sociologický (Demokratism a jeho problémy), kurz právní (Ústava Československé republiky), kurzy lékařské (Hygiena školy, Psychotechnika), kurz geologický (O nejstarších dobách naší země), kurz přírodovědný (Dědičnost a evoluce), kurz technologický (Moderní provozování živností). Jak je z daných témat patrné, byl obsah kurzu velmi moderní. Takový, jaký před válkou nebyl možný.

3.8 Národnostní úsilí v 2. polovině 19. století ve školství

Po revolučním roce 1848 sílí v celé habsburské monarchii národnostní tendence. Zpočátku má pouze jazykový charakter (př.: „...zákon o rovném právu obou zemských jazyků na českých školách z roku 1866; roku 1869 se rozdělilo Vysoké učení technické na české a německé, na univerzitě došlo ke stejné změně v roce 1882“⁶⁴). Posléze jsou zakládány učitelské spolky (Budeč, Komenský...) a mládežnické organizace, vznikají české pedagogické časopisy (Školník pro učitelstvo 1848, Beseda učitelská 1869, Posel z Budče 1848, Učitelské noviny 1886...), které dobovou národnostní problematiku reflektují. „Těžiště národnostního úsilí v oblasti školství bylo právě v počáteční škole, která jako škola celého národa skýtala širokou platformu vlivu.“⁶⁵ Nicméně tento prostor nebyl využit žádným systematickým ani koncepčním řešením. Otázce národní školy a národní výchovy se sice často věnuje pedagogická literatura, ale žádné jednotné řešení nebo návod, jak v *národním*

⁶¹ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 83.

⁶² Tamtéž. s. 83.

⁶³ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 12. SOkA Hradec Králové.

⁶⁴ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 69.

⁶⁵ Tamtéž. s. 69.

duchu vyučovat nevzniká. Jako hlavní prostředky národní výchovy jsou považovány mateřský jazyk a reálie (dějepis, zeměpis, přírodopis).

3.9 Nové směry v pedagogice

V 90. letech pronikají do pedagogiky novátorská učení a ideje. Nové požadavky na vzdělávací systém si kladou za úkol „...vychovat aktivní, všestranně vzdělané jedince, kteří budou s to národ povznést a dovést ho k rozkvětu.“⁶⁶ Už nestačí jen probouzet národní vědomí a uvědomění. V následujícím období se formulují nové směry ve školství ovlivněné vývojem v jiných vědách. Od 70. let je to *herbartismus*⁶⁷ (Johann Friedrich Herbart, 1776–1841) – oficiální učení, které se vyznačovalo schematismem a formalismem. Tento způsob vyučování ale svazoval kreativitu učitelů i jejich žáků. Od 80. let se začínají rozvíjet *protiherbartovské tendence*, které kladou důraz na myšlení a dětskou tvořivost (pojetí volné školy). Zdůrazňuje se názorné vyučování, doporučují se vycházky do přírody...

Hnutí za novou výchovu se dělí na mnoho proudů, nicméně základní cíl je stejný a to „vychovat aktivního jedince schopného tvořivé účasti na pracovním procesu a tím i na rozvoji společnosti“⁶⁸. Nesmíme zapomenout rovněž na vliv *evolucionismu a pozitivismu*.

3.10 Vývoj školství v 1. polovině 20. století, malý školský zákon z r. 1922

„Zásluhou učitelstva byla těsně před první světovou válkou jako výsledek úsilí několika desetiletí teoreticky připravena rozsáhlá vnitřní reforma českého národního školství.“⁶⁹ Bohužel v rychlém sledu následujících politických a společenských událostí v průběhu celé první republiky nedošlo k zásadním reformám školství. Nová republika přejímá rakouský dualistický školský systém, který je pouze částečně upravován. Jednou z takových úprav byl tzv. malý školský zákon z r. 1922⁷⁰. Pro téma této práce je zajímavý především tím, že zavádí občanskou nauku a výchovu jako nový povinný předmět.

⁶⁶ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 70.

⁶⁷ Tamtéž. s. 71.

⁶⁸ Tamtéž. s. 73.

⁶⁹ Tamtéž. s. 81.

⁷⁰ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. s. 198.

Po celou dobu trvání první republiky volá učitelstvo po reformách ve školství. Stále není dořešená závislost školství na církvi, národnostní otázka... Pořádají se učitelské sjezdy (první v r. 1920), na kterých se diskutuje nevyhovující stav školství a návrhy na jeho inovaci, nový požadavek na sociální výchovu (v reakci na poválečnou hospodářskou situaci).

Některé reformní snahy se snaží učitelé individuálně uplatňovat na svých pracovištích. Období 20. let 20. století je v dějinách školství nazýváno jako období pokusných škol. Všechny tyto pokusy vycházejí ze stejného teoretického základu, a to z nutnosti poznat dítě co nejdůkladněji. S tím souvisí i tendence proniknout do rodin žáků a navázat s nimi spolupráci. Je kladen důraz na dětskou individualitu a její přirozený rozvoj. Tyto reformní pokusy jsou však neucelené a nejednotné a plně závislé na osobnosti daného učitele. Obdobné tendence nacházíme i v Sálových studiích.

Reformní snahy učitelů pokračují ve třicátých letech. Hospodářská krize a její následky se promítají do celé společnosti. Reformátoři kritizují rozdílný přístup dětí ke vzdělání způsobený rozdílným sociálním postavením rodičů. Nabízí řešení formou jednotných, vnitřně diferencovaných škol. Ústředním didaktickým principem měla být globalizace, která měla sdružovat probíranou látku do tzv. životních celků (dnešní prvouka, vlastivěda a přírodověda). Užívá se název *nauka o životě* (i Sál používá tento termín). „V rámci nediferencované „nauky o životě“ se má dítě seznámit s poznatky, které mu dosud byly zprostředkovány jednotlivými učebními předměty.“⁷¹

Celé období první republiky se odehrává ve znamení reformních snah, které jsou částečně řešeny malým školským zákonem z r. 1922. Přípravy a návrhy na reformu všech stupňů školství a vzdělávání učitelů jsou nakonec opět umlčeny válkou.

⁷¹ VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 115.

4. Kulturně historický kontext: dějiny etnologie

V této kapitole se snažím nastínit vývoj dějin etnologie druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, tzn. v rozmezí zhruba odpovídajícímu životu F. L. Sála. Záměrně zmiňuji jen vymezenou dobu a nejdu hlouběji do minulosti jako v případě dějin školství.

F. L. Sál byl učitel a *vlastivědný*⁷² pracovník, nikoliv etnograf nebo folklorista. Vzhledem k této skutečnosti nepovažuji za nutné věnovat dějinám etnologie v této práci více prostoru.

Jako představitel regionální inteligence ho ovlivnilo dění okolo Národopisné výstavy československé (1895). Dokonce byl spoluautorem příspěvku v Českém lidu publikovaném v roce 1905. Domnívám se, že tím ale končí jeho komunikace nebo spolupráce s odbornými kruhy tehdejší etnologie (*národopisu*). Pokračoval ve své práci jako moderní a angažovaný pedagog, který používal výsledky své etnografické práce jako prostředek k obohacení výuky na obecných školách. Především se jednalo o předmět *vlastivěda*, který byl v průběhu jeho praxe zařazen mezi povinné vyučovací předměty a jeho název prošel několika obměnami.

Nenašla jsem žádnou reakci na Sálůvu práci ze strany odborné kritiky (myšleno z hlediska etnologie a folkloristiky). Nezamýšlím jeho dílo obhajovat nebo tvrdit, že bylo nedocenené (hodnocením se zabývám v další kapitole). V této kapitole se pouze pokouším ukotvit jeho život do širšího kontextu. Ve stručnosti zmiňuji politickou a kulturní společenskou situaci a následně vývoj české etnologie ve vymezeném období.

4.1 Druhá polovina 19. století

4.1.1 *Politická situace*

Druhá polovina 19. století je obdobím, kdy v rakouské monarchii kulminuje české národnostní hnutí. Po pádu Bachova absolutismu dochází v Čechách k rozvoji kulturního a společenského života. Česká politika přechází do pasivní opozice. Následně se rozděluje politická scéna na zastánce pasivní opozice – Staročechy a na radikálnější a nacionalističtější zaměřené Mladočechy.

⁷² Záměrně používám přívlastek *vlastivědný*, kterým si podrobněji zabývám a objasňuji jeho význam v následujícím textu.

Po rakousko-uherském vyrovnání v r. 1867 Češi neúspěšně prosazují trialismus. Dochází dokonce k dohodě s císařem o jeho korunovaci českým králem (tzv. Fundamentální články v r. 1870), která se ale nakonec neuskuteční. Výsledkem ústupkové, tzv. drobečkové politiky je zrovnoprávnění němčiny a češtiny v úředních stycích a rozdělení pražské univerzity na českou a německou. Tajné vyjednávání Staročechů s Rakouskem o rozdělení našeho území na německé a české (tzv. punktace) končí porážkou Staročechů ve volbách r. 1891. V devadesátých letech probíhá boj za volební právo. Rovněž se začíná diferencovat česká politická scéna. Vznikají nové politické strany.

4.1.2 Rozvoj kulturního života

Po skončení Bachova absolutismu a po vydání nové ústavy v r. 1861 dochází k uvolnění a hlavně k obnovení kulturního dění. Jsou zakládány spolky (Sokol, Hlahol, Umělecká beseda...), je položen základní kámen Národního divadla. Druhá polovina 19. století je také obdobím, kdy nejen v Praze, ale na celém území Čech vznikají muzea. Vydává se větší množství česky psaných novin a časopisů. Literární tvorba se kumuluje okolo almanachu Ruch a časopisu Lumír. Snaha o českou národní emancipaci prostupuje nejen literaturou, ale veškerou uměleckou tvorbou té doby. Ať už v hudbě (Bedřich Smetana, Antonín Dvořák, Leoš Janáček...) nebo ve výtvarném umění (Josef Mánes, Mikoláš Aleš, Alfons Mucha, Max Švabinský...).

4.1.3 Vývoj etnologie

Z hlediska dějin etnologie je druhá polovina 19. století dobou, kdy se rychle mění struktura společnosti. Rozvíjí se průmysl a hospodářství, zvětšují se města. Dochází k uvolnění v kulturním a veřejném životě. Veškerým děním prostupuje silící nacionalistická tendence.

Na počátku tohoto období je etnografická práce poměrně roztržštěná. Doznívá romantismus a s ním typická idealizace venkova. „Je příznačné pro českou etnografii, že se obrací v této době na široké vrstvy národa prostřednictvím novin a časopisů, které byly v této době prudkého národnostního vzestupu hojně čteny.“⁷³

⁷³ ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 64.

Současně vzniká i svérázové hnutí. „Tak při politických manifestacích se objevovala například selská banderia s jezdci oděnými do lidových „krojů“, selské svatby bohatých sedláků vynikaly obzvláštní stylizovanou „českostí“ s použitím všech starých obyčejů.“⁷⁴

Organizují se sběry etnografického materiálu. Sběrem lidových písní a pohádek se zabývá například pohádková komise studentského spolku Slavia. Vzhledem ke spolupráci se širokým okruhem spolupracovníků vznikají první příručky pro sběratele. V roce 1879 to je *Navedení pro sběratele národních pověstí*⁷⁵.

V sedmdesátých letech 19. století se rozvíjí publikace v časopisech místních vlastivědných pracovníků, především v oblasti lidových obyčejů, zvyků a pověr z různých krajů a oblastí. Tento rozvoj vlastivědné práce svědčí o změnách v české společnosti a o rozšíření zájmu o etnografický materiál.

„V celku je možné shrnout, že česká etnografie tohoto období neodrážela skutečný život vesnice v soudobých podmínkách, ale zabývala se převážně studiem rysů kultury a způsobu života, které se na vesnici udržovaly pouze v přežitcích, nebo již vůbec ze života zmizely.“⁷⁶ Zároveň je třeba si uvědomit, že se rozšiřuje okruh zájmu. Není to už jen slovesnost a píseň (to je klasicky obrozenecké), ale roste zájem i o materiální kulturu (zakládání muzeí).

Léta devadesátá jsou významným obdobím pro českou etnografii. Vzkvétající výstavnictví vrcholí v tomto desetiletí hned dvěma událostmi. Na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 slaví úspěch její část, tzv. česká chalupa, která rozpoutala vlnu okresních a městských národopisných výstav a podnítila zájem o soubornou národopisnou výstavu. V okresech vznikají přípravné výbory národopisné výstavy, organizují se sběry, do kterých se zapojuje široká veřejnost. Do této přípravné fáze se zapojil i F. L. Sál. V jedné ze svých publikací se ke sběru vyjadřuje takto: „A byla to sběrací práce pro Československou národopisnou výstavu v Praze (od r. 1891 do r. 1895), která mě přiblížila lidu, naučila mě znáti jeho minulý i přítomný život hlavně po stránce národopisné.“⁷⁷

Ve stejném roce zakládá Čeněk Zíbrt a Lubor Niederle první český etnografický časopis *Český lid*.

⁷⁴ ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 65.

⁷⁵ Tamtéž. s. 65.

⁷⁶ Tamtéž. s. 67.

⁷⁷ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

Pod vlivem příprav na Národopisnou výstavu vzniká v roce 1893 Národopisná společnost československá. A v roce 1895 je v Praze konečně zahájena Národopisná výstava československá, která sehrála významnou roli politického manifestu českého národa. Pro etnografii měla význam především sebraným množstvím materiálu, ale také vznikem institucí, organizačních center a časopisů (Národopisné muzeum, Národopisný věstník Československý...). Sbírký krajinských výstav se většinou stávají základem sbírek nově vznikajících okresních a městských muzeí. „Kolem městských muzeí vyrostla i centra národopisné a vlastivědné práce v musejních spolcích, z nichž mnohé začaly vydávat i své vlastní časopisy.“⁷⁸

Vzhledem k intenzitě *národopisného* dění v devadesátých letech není divu, že Jiří Horák nazývá tuto dobu *rozkvětem národopisu vědeckého*⁷⁹. Je však třeba si uvědomit, že opravdu *odborná* etnografie se v té době teprve začíná rodit. Jako akademická disciplína, kterou lze studovat, vzniká až několik desítek let později. Veškerou práci dělají intelektuálové – laici, vzdělaní v jiných oborech, a velmi často jsou to na venkově právě učitelé.

Antonín Robek ve svém *Nástinu dějin české a slovenské etnografie* (1964) používá často přívlastek *vlastivědný* (časopis, hnutí, činnost...) pro dění okolo Národopisné výstavy na regionální úrovni. Například:

„Jsou to právě devadesátá léta, kdy byl položen základ vlastivědných časopisů...“

„Vlastivědná činnost vrcholila v této době ve snahách o napsání krajinských i vlastivědných etnografických monografií. Velkou zásluhu o vznik tohoto hnutí mají zejména venkovští učitelé a maloměstská inteligence.“

„Je tedy zřejmé, že vlastivědné hnutí značně rozšířilo zájem o etnografický materiál...“⁸⁰

„Minulost je v dílech vlastivědných pracovníků idealizována...“⁸¹

Ačkoliv v textu není nikde definováno, co nebo koho ono *vlastivědné hnutí* představuje, zařadila bych do tohoto vlastivědného dění právě F. L. Sála. On sám se ve svých publikacích zabýval předmětem vlastivědy, operoval s termínem *vlastivědec*, v průběhu svého života byl redaktorem dvou vlastivědných sborníků (*Českobrodsko a Černokostecko*,

⁷⁸ ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 109.

⁷⁹ HORÁK, Jiří. *Národopis československý. Československá vlastivěda*. Díl 2, Člověk. Praha: Sfinx, 1933. s. 408.

⁸⁰ ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 109.

⁸¹ Tamtéž. s. 110.

Královéhradecko – vlastivědný sborník pro školu a dům). Podrobněji se Sálou etnografickou a vlastivědnou činností zabývám v následujících kapitolách.

Následující výklad vychází z Robkovy práce. *Za vlastivědné hnutí* z hlediska etnologie by se daly považovat činnosti osob a institucí, které se pro své účely zabývaly mimo jiné etnografií a folkloristikou na amatérské úrovni.

4.2 Počátek 20. století (do 2. světové války)

4.2.1 Politická situace

Na počátku 20. století v Čechách vrcholí venkovské hospodářské hnutí. Je založena agrární strana, která se před první světovou válkou stává nejsilnější stranou. Češi bojují za všeobecné a rovné hlasovací právo.

V průběhu první světové války vrcholí národně osvobozenecský boj, který je završen vznikem samostatné Československé republiky. Rozšířilo se politické spektrum, vzniklo několik nových politických stran (i německých).

Je třeba si uvědomit, že Československo je v meziválečné době mnohonárodnostní stát, který kromě národnostních řeší i řadu sociálních a hospodářských problémů. Po překonání poválečné krize dochází ve dvacátých letech k rychlému ekonomickému rozvoji. V letech třicátých dopadá i na Československo hospodářská krize, zvyšuje se nezaměstnanost. V politické scéně se radikalizuje dělnické hnutí, vyostřují se národnostní problémy a sílí nacionalismus.

Období první republiky ukončuje Mnichovská dohoda. Končí období demokratického státu apolitické plurality. Začíná druhá světová válka.

4.2.2 Rozvoj kulturního života

Kulturní vývoj je úzce spjat s politickým a společenským děním. Proto také období válek zpravidla působí nepříznivě pro kulturní život a umění. Uvolnění společenské situace po první světové válce se odráží i v kultuře první republiky. Demokratický stát dává prostor pro svobodné vyjádření a nové umělecké směry. Vzhledem k silnému německému vlivu z let předchozích se česká meziválečná kultura snaží z tohoto vlivu vymanit.

Po válce je založena v Brně nová univerzita. Literatura zaznamenává silný ohlas války, vzniká řada válečných románů. Nastupuje avantgardní generace, která se sdružuje v umělecké skupině Devětsil. Avantgarda proniká i na divadelní prkna. Jsou zakládána nová divadla (např. Osvobozené divadlo). Vzniká nový básnický směr – poetismus. Sociální problémy reflektuje proletářská literatura.

V hudbě doznívá romantismus a nastupují nové směry (impresionismus, expresionismus...), z Ameriky k nám začíná pronikat jazz a swing. Moderní směry se projevují i ve výtvarném umění (kubismus, surrealismus...).

4.2.3 *Vývoj etnologie*

Z hlediska dějin etnologie, především tedy podle nástinu A. Robka, jsou výsledky etnografické práce na přelomu století nástrojem agrárního hnutí. „A právě vlastivědná činnost, navazující na starší tradice odborného studia vesnice, sehrála v tomto období značný význam pro budování agrární strany.“⁸² Idealizace vztahů a poměrů na venkově, která deklaruje vesnici jako společnost bez třídních a sociálních rozdílů, je hlavním argumentem agrární strany. Ta využívá veškerých kulturních prostředků pro prosazení svých cílů. Vydává politické, kulturní i historické časopisy, ve kterých zveřejňuje různé etnografické materiály různé úrovně, od silně ideologizovaných po vynikající odborné analýzy historických pramenů k dějinám oboru i jednotlivým tématům.

Robek opět upozorňuje na práci vlastivědných pracovníků následovně: „Vidíme tedy zcela zřetelně, že etnografická práce v pojetí vlastivědných pracovníků v tomto období jasně pomáhá agrární straně, ať již jednotliví pracovníci jsou jakéhokoliv osobního politického přesvědčení.“⁸³ Tento příliš ideologizující výklad je ale třeba brát s rezervou. Etnografie-etnologie je společenská věda a jako taková je snadno použitelná, využitelná a zneužitelná pro *jakékoliv* ideologické interpretace. Agrární strana byla opravdu silná a mocná a agráři s etnografy spolupracovali (např. Josef Kazimour⁸⁴). Přesto se většina vlastivědných pracovníků věnovala na venkově klasickým sběrům materiálu a folkloru, spolupracovala s místními muzei a regionálními časopisy, někteří s baráčníky, jiní i s Českým lidem.

⁸² ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 126.

⁸³ Tamtéž. s. 130.

⁸⁴ Tamtéž. s. 130.

Návaznost na agrární stranu byla někde silná, jinde méně. Různila se i odborná kvalita těchto amatérských aktivit a prací.

Jestliže v předválečném období funguje etnografický materiál dobře jako nástroj politických cílů, není tomu jinak ani v době první republiky. Dle Robka získala pro předchozí období etnografie přívlastek *agrární*. Po první světové válce je to navíc *buržoazní etnografie*.

Pro odbornou etnologii je ale meziválečné období důležité tím, že národopis je možné studovat na univerzitě. Od roku 1933 na Univerzitě Karlově, v Bratislavě už od roku 1925. V roce 1936 vychází v rámci Československé vlastivědy svazek *Národopis*, vynikající syntéza, na které se podílejí přední osobnosti (Chotek, Horák, Stránská...). Dále se rozvíjí publikace časopisů. Trvá zájem a aktivita venkovských vlastivědných pracovníků, kteří často spolupracují s regionálními muzei. Ačkoliv prvorepublikové muzejnictví postrádá dostatek odborných muzejních pracovníků, jsou přesto tyto instituce na dobré úrovni.

Období první republiky je rovněž doba, kdy pokračuje rozvoj svérázového hnutí. Zdá se, že etnografie té doby je veskrze propojená se vším *národním*.

Vycházím-li z práce A. Robka *Nástin dějin české a slovenské etnografie* (1964), dalo by se hodnotit toto období dějin české etnologie jako doba, kdy se etnografická práce stala nástrojem politiky. Zpočátku fungovala jako prostředek národního uvědomění. Posléze byla využita v programu agrární strany a v meziválečném období posloužila opět k umocnění národního cítění občanů nové samostatné demokratické republiky.

Toto hodnocení podléhá silné ideologizaci, která je jednostranná a zkreslující. Na druhou stranu politické dění dané doby je natolik zásadní pro upevnění české národní identity, že prostupuje skutečně celým společenským a kulturním životem. Etnografie se zdála být nejvhodnější odbornou disciplínou pro tyto účely. Je obtížné a vlastně i neobjektivní nazírat na problematiku tohoto období bez úplného historického kontextu.

A nakonec byl to i autorův záměr „...napsat přehled české a slovenské etnografie od období vzniku po současnost se soustředěním na otázky společenského působení etnografie a na spojitost jednotlivých proudů etnografie s politickými problémy dané doby.“⁸⁵ Ale určitě nelze tvrdit, že to je pro dějiny oboru jediná možná charakteristika tohoto období.

⁸⁵ ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 170.

5. Sálůva etnografická činnost

Jak už jsem nastínila v předchozích kapitolách, F. L. Sál se zabýval etnologií a folkloristikou na amatérské úrovni. Byla to právě jeho učitelská profese a dobové společenské dění, které ho vedly k zájmu o tento obor. Na přelomu 19. a 20. století a také v období první republiky vrcholí snahy české pedagogiky o reformu školství na všech úrovních. Hovoří se o zúčelnění výuky, o praktickém vyučování a o nových didaktických principech. Jako jedno z východisek pro dosažení takového pojetí vyučování mělo představovat zavedení vlastivědy do povinné školní docházky. A právě vlastivěda skýtala pro učitele Sálůvy generace možnost realizace a využití etnografické práce a etnografických materiálů.

5.1 Národopisná výstava Československá

V roce 1895 se v Praze uskutečnila Národopisná výstava československá. Jejím uskutečnění předcházela několikaletá příprava. Do tohoto dění se zapojila široká veřejnost zastoupená jak ze strany odborníků, tak ze strany amatérů.

F. L. Sál se přípravě účastnil také, konkrétně v době, kdy působil jako definitivní podučitel v Poříčanech na Českobrodsku. Nepodařilo se mi shromáždit mnoho dokladů o jeho přínosu pro výstavu. V jeho publikaci *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923) jsem našla krátký odkaz na jeho sběratelskou práci. Podle publikace *Národopisná výstava československá v Praze 1895*, která vyšla záhy po výstavě, byl Sál členem odboru v Českém Brodě (zřízen roku 1893). Ten zde pořádal krajinou výstavu od 29. června do 1. července 1894.⁸⁶

Následující úryvek je z kapitoly, ve které se zabývá hlavně problematikou nedostatečného vzdělání učitelů v oblasti psychologie. „Hned tehdy pociťoval jsem velikou vzdálenost sebe od dětského ducha, neznalost dětské psychy, neznalost života našeho lidu – minulého i přítomného...“⁸⁷ Sál dále pokračuje kritikou neuspokojivého stavu pedagogického vzdělání a následně se dostává ke zmínce o své práci pro Národopisnou výstavu Československou. „A byla to sběrací práce pro Československou národopisnou

⁸⁶ Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost Československá. *Národopisná výstava československá v Praze 1895* [online] c2008 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/>>.

⁸⁷ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 16.

výstavu v Praze (od r. 1891 do r. 1895), která mě přiblížila lidu, naučila mě znáti jeho minulý i přítomný život hlavně po stránce národopisné.⁸⁸

V již několikrát citované *Zdravici k 70. narozeninám* popisuje S. Semrád práci F. L. Sála okolo zmiňované výstavy následovně: „V začátku devadesátých let minulého století počal sbírat národopisný materiál pro Národopisnou výstavu Československou a části jeho uveřejňoval v *Našich hlasech* a *Českém lidu*. Na Československé výstavě národopisné v Praze r. 1895 vystavoval sbírku zvyků a obyčejů kraje českobrodského /otisk *Našich hlasů*/ a domácí lékárníčku /sbírka léků, olejů, koření a p./ Doroty Žaloudkové, kořenářky z Klučova⁸⁹. Za to dostalo se mu diplomu a uznání a bronzové medaile.⁹⁰ Zde je nutné podotknout, že takové ocenění dostala většina osob, která se na výstavě podílela jakýmkoliv způsobem.

Diplom i medaile (viz. Příloha č. 5) jsou součástí Sálůva osobního fondu SOkA v Hradci Králové. Z toho je možné vyvodit, že ocenění mělo pro Sála samotného nebo osobu, která Sálůvu pozůstalost předávala do archivu, velkou váhu. Je však třeba zmínit, že Český lid otiskl Sálůvi jedinou práci, které byl spoluautorem – *Lidová jména rostlin* až v roce 1905, tedy deset let po výstavě. Lze tedy polemizovat nad vážností a originalitou Sálůva příspěví k tehdejší odborné etnografii. Jestliže se jeho práce neodrazila v odborných kruzích ani ve formě kritiky, patrně nešlo o nic zásadního.

5.2 Příspěvek v *Českém lidu* a korespondence s Č. Zibrtem

Společně s O. J. Novotným přispěl F. L. Sál do *Českého lidu* v roce 1905 rozsáhlou sbírkou lidových názvů rostlin z Podkrkonoší, Královéhradecka a Českobrodsko. *Lidová jména rostlin*⁹¹ vycházela v *Českém lidu* postupně v pěti pokračováních. Jedná se o materiál sebraný jak samotnými autory, tak z děl a článků jiných autorů. Jak je zmíněno v úvodu, jsou si sami autoři vědomi nedostatků, především neúplnosti práce. Vyzývají proto veřejnost ke spolupráci. Doslovně: „Žádají tudíž, by velectění páni profesori botaniky, učitelé všech škol,

⁸⁸ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

⁸⁹ Klučov je malá obec nedaleko Poříčan, kde Sál v té době pracoval.

⁹⁰ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOkA Hradec Králové.

⁹¹ SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. *Lidová jména rostlin. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375.

sběratelé lidopisného materiálu, jakož i všichni zájemci a milovníci přírody, sebraná jména rostlin laskavě zasílali F. L. Sálovi, učiteli v Českém Brodě.⁹²

Za zmínku zde určitě stojí dva dochované dopisy od Č. Zíbrta ze Sálovy osobní korespondence. V obou případech je datum dopisů velmi špatně čitelné. Datum prvního jsem rozluštila jako 20. listopadu 1902. V druhém případě není den ani měsíc čitelný vůbec a rok odhaduji taktéž na 1902.

V prvním dopise žádá Č. Zíbrt o zaslání:

„1) Srovnání statku, chalupy a baráku z konce 18. století ve Střed. Čechách.

2) Fotografie selských špýcharů z Českobrodka.

3) Husí kobylka ... *dále nečitelné*

4) Obraz Věřím v Boha. (*celé přeškrtnuto*)

5) Duch některých malovaných motliteb.⁹³

V druhém dopise Č. Zíbrt informuje o honoráři za 1 stranu v Českém lidu. Dále píše o možnostech uveřejnění obrazového materiálu. Prosí, aby článek nebyl příliš dlouhý. Nakonec se ptá, chystá-li Sál další příspěvek do Českého lidu.

Především z prvního dopisu mohu vyvodit, že mezi Sálem a Zíbrtem probíhala korespondence ještě ohledně jiného příspěvku, který ale nakonec nebyl uveřejněn. Možná Sál zasílal do Českého lidu ještě další články, ale to už by byly jen hypotézy, které jsou v tuto chvíli těžko prokazatelné.

5.3 Folkoristika

5.3.1 *Sběr lidové slovesnosti*

Sál se pro své pedagogické účely zabýval také sběrem lidové slovesnosti. Sbíral pohádky a pověsti z regionu východních Čech. Výsledky své práce vydal ve dvou publikacích. V roce 1919 vyšla první: *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. V roce 1932 to byla *Černa hodinka s podtitulem Královéhradecký kraj v pohádkách, pověstech, historických zkazkách, písních a žertech*.

⁹² SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. Lidová jména rostlin. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375. s. 74.

⁹³ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 50. SOKA Hradec Králové.

5.3.2 Motivace

Pro sběratelskou činnost ho motivovala právě jeho profese. Jako učitel na obecných školách, v době, kdy se vlastivěda⁹⁴ stávala běžným vyučovacím předmětem, sbíral pohádky a pověsti, které následně používal jako pomůcku ve výuce.

Sálovými slovy: „Při tom sbíral jsem ustavičně lidopisný materiál, jmenovitě pohádky i pověsti a užíval jsem ho ve školní učbě (při »volném« slohu, »volném« kreslení)...“⁹⁵.

„Národopis v minulosti i přítomnosti jest samozřejmě základem i kostrou vlastivědného učení... náleží sem nejen přírodní stránka kmenového a národního osídlení,... ale také zvyky při narození, svatbách a pohřbech, výroční zvyky a obyčeje, pověry, hry, pohádky, pověsti, hádanky a říkadla.“⁹⁶

„Když pořádal jsem svůj 1. díl »Pohádek a pověstí královéhradeckého kraje«, měl jsem na zřeteli hlavně školskou i rodinnou výchovu národní, vyvírající z místopisu, kterýž zůstával lidu mnohdy neznámou pevninou.“⁹⁷

5.3.3 Způsob sběru

„Naším školám a rodinám předkládám k vlastenecké výchově, vyučování i zábavě tuto knihu, výsledek osmileté sběratelské práce ve škole i mezi lidem.“⁹⁸ Tak zní úvodní věta v Sálových *Pohádkách, pověstech a národních písních královéhradeckého kraje*. Sál s největší pravděpodobností nebyl terénní sběratel. Nikde v jeho pozůstalosti jsem nenalezla žádné zmínky ani dokumentaci nějakých sběrů, což ovšem nemusí znamenat, že je nedělal. Na druhou stranu ale ve zmíněném úvodu *Pohádek* komentuje, jak se k materiálům dostal. Z několika nepřímých zmínek lze odvodit způsob, jakým je sbíral.

„Příspěvky, již mi děti přinášely do školy, které jsem sebral mezi lidem nebo získal ochotou pp. spolupracovníků, měly sice cenu národopisnou...“⁹⁹

Při vyjádření svého záměru o vydání dalšího pokračování *Pohádek* píše: „I hodlám tudíž v druhém svazku „Pohádek a pověstí královéhradeckého kraje“ vydati z domácích ty,

⁹⁴ Pro přehlednost a snazší orientaci v textu budu nadále užívat označení *vlastivěda*, ačkoliv Sál ve svých publikacích operuje také s termíny *prvouka* nebo *nauka o životě*.

⁹⁵ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

⁹⁶ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. I.

⁹⁷ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 6.

⁹⁸ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. I.

⁹⁹ Tamtéž. s. II.

jež mi byly sice zaslány, ale kteréž jsem do 1. dílu nezařadil,...“¹⁰⁰ A také vybízí veřejnost k dalšímu sběru slovy: „I žádám tímto všech milovníků národopisu a příznivců vlastivědy, zvláště učitelstva všech kategorií škol, aby mi s úspěšným zasílali: 1. pohádky a pověsti, 2. jména polí, luk lesů, pastvin, skal a vůbec pozemků, 3. pro kraj charakteristická úsloví. Děti ve škole a doma s rodiči i přátelstvem snesou ochotně hojný materiál, čímž opatříme si podrobnou lokální vlastivědu,...“¹⁰¹

V závěru jmenovitě děkuje všem přispěvovatelům „... i všem ostatním, v rejstříku uvedeným, za sběratelskou spolupráci a zpracování vlastivědných elaborátů místních.“¹⁰²

V rejstříku skutečně uvádí u každé pohádky a pověsti jméno nebo pramen, odkud čerpal a lokalitu (název obce). V několika případech se odkazuje na již publikované texty, např.: A. Jirásek: *Staré pověsti české*, F. Rosůlek: *Pověsti Pardubicka*.

Černá hodinka nemá žádný obsáhlý úvod jako předešlá sbírka. Nicméně hned na titulní straně je napsáno: „Za pomoci učitelských sborů sebral F. L. Sál.“¹⁰³

Z citovaných úryvků usuzuji, že Sál byl pasivním sběratelem lidové slovesnosti. Domnívám se, že neprováděl terénní výzkumy přímo mezi lidmi. Vybízal ale své žáky, jejich rodiče, své kolegy i širší veřejnost, aby slovesný materiál zaznamenávali a jemu nosili nebo zasílali. Zároveň ale mohl i aktivně zaznamenávat vyprávění svých žáků. Myslím, že je vhodné zde zmínit, že vždy cituje zdroje, ze kterých čerpal. I v případě, že použije některou pohádku nebo pověst v pedagogických příručkách, nezapomíná uvést zdroj.

5.3.4 Záměrná stylizace

Vzhledem k tomu, že Sál používal sebraný slovesný materiál jako didaktickou pomůcku, dopouštěl se záměrné stylizace. V úvodu k *Pohádkám* popisuje, jak na žáky působily pohádky a pověsti v původním znění. Po přečtení takového vyprávění byly děti zklamány. Pátral proto po příčině a dospěl k závěru, že stručné a výstižné lidové vyjádření nezanechalo v dětech žádoucí výchovný dojem právě kvůli své stručnosti a lapidárnosti dikce¹⁰⁴.

¹⁰⁰ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. IV.

¹⁰¹ Tamtéž. s. IV.

¹⁰² Tamtéž. s. V.

¹⁰³ SÁL, František Ladislav. *Černá hodinka. Pohádky, pověsti ze 14 okresů severových. Čech*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1932. s. 2.

¹⁰⁴ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. III.

Aby získal kýžený výchovný cíl, počínal si Sál následovně: „Proto jsem pohádky a pověsti stylizoval, při čemž jsem šetřil myšlenkového podkladu, dějového chodu a lidového vyjádření, načež jsem ve škole přečetl nově.“¹⁰⁵ Děti potom pozorně a se zájmem naslouchaly.

Důvody, které ho vedly ke stylizaci, obhajuje takto: „Ježto pohádky a pověsti mají seznámiti děti i rodiny nejen s bohatstvím duševní dílny našich předků, ale dle příkazů nových učebních osnov mají též působiti výchovně, proto jsem stylizoval veškeren sebraný materiál.“¹⁰⁶

5.4 Sálůva práce jako zdroj pro jiného autora

Při studiu pohádek a pověstí východních Čech z pera jiných autorů jsem narazila pravděpodobně na případ plagiátorství, tak jak jej chápeme z dnešního hlediska. Konkrétně v díle Václava Horyny, učitele, spisovatele a sběratele lidové slovesnosti. Vycházela jsem z jeho *Pověsti českého severovýchodu* (1947)¹⁰⁷ a ze Sálových *Pohádek, pověstí a národních písní královéhradeckého kraje* (1919).

Václav Horyna (1906–1997) byl učitel, spisovatel a literární historik a stejně jako Sál se zabýval i lidovou slovesností. Materiál pro sbírky lidové prózy patrně získával podobným způsobem jako Sál. Jak uvádí Anna Váchalová v medailonku V. Horyny ve zvláštním výtisku *Chlumeckých listů*: „Dokázal nadchnout své žáky pro sbírání lidových pověstí z rodného kraje, tím je získal pro spolupráci na významném díle.“¹⁰⁸

Oba autoři sbírali pověsti a pohádky z různých oblastí východních Čech, nicméně hranice regionů, kterým se věnovali, se překrývají. Díky tomu lze nalézt v obou titulech několik souvislostí a podobností.

Při pozorné četbě obou sbírek jsem narazila na téměř dokonalou shodu v několika pověstech. Je zcela evidentní, že V. Horyna čerpal ve svých *Pověstech českého severovýchodu* z autorů jiných, v daném případě z F. L. Sála. Jedná se celkem o sedm pověstí, které se u obou autorů vyskytují pod stejným, podobným nebo úplně jiným názvem.

¹⁰⁵ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. II.

¹⁰⁶ Tamtéž. s. III.

¹⁰⁷ HORYNA, Václav. *Pověsti českého severovýchodu*. Hradec Králové: B. E. Tolman, 1947.

¹⁰⁸ VÁCHALOVÁ, Anna. Václav Horyna. *Chlumecké listy : časopis chlumeckého regionu*. Chlumeck nad Cidlinou: Městské kulturní středisko. Roč. XXXVI, zvláštní číslo (2006) Otevření Klicperova domu. s. 24.

Sálovy *Pohádky* vyšly v roce 1919 (v době, kdy bylo Horynovi pouhých třináct let). O dvacet osm let později použil Horyna oněch sedm pověstí z Královéhradecka ve své sbírce. Sál v rejstříku svých *Pohádek a pověstí* uvádí jména osad a prameny z nichž čerpal, tzn. jména osob, od kterých získal znění dané pověsti/ pohádky. „Pro přehlednost a snazší hledání seřadil jsem obce (Hradecka, Nechanicka i s periferií sousedních okresů) abecedně ; na konci připojil jsem rejstřík pohádek a pověstí se jmény osad a pramenů, z nichž jsem čerpal,…”¹⁰⁹ Horyna neuvádí žádný podobný seznam informátorů, rejstřík, ani jiné zdroje.

Předpokládám, že se jedná o jev v dílech sběratelů lidové slovesnosti celkem běžný. Nicméně musím však přiznat, že pro mne bylo setkání s touto shodou dost překvapující.

Pro lepší představu, jak Horyna zachoval či pozměnil názvy jednotlivých pověstí, příkládám jejich soupis. Na prvním místě je uveden Horynův název, v závorce kurzívou je uveden původní název ze Sálových *Pohádek*.

Jedná se o následujících sedm pověstí:

- 1) Polednice na Bílé věži (*Hradecká polednice*)
- 2) Cikánova rada (*Za cikánskou radu*)
- 3) Doutník ze zlata (*Hořící poklad*)
- 4) Obecní pečeť Jeníkovických (*Znak obce – Jeníkovice*)
- 5) Vrtíkula (*Vrtíkula*)
- 6) Za vinu nespáchanou (*Do roka a do dne*)
- 7) Kovář a švec (*Na čertovině*)

Není mým cílem rozebírat zde podobnosti jednotlivých verzí uvedených pověstí. Chci pouze objasnit, jak jsem došla k závěru, že Horyna v tomto případě čerpal ze Sálovy práce.

V první řadě mi není známa jiná osoba kromě F. L. Sála, která by se kdy zabývala sběrem lidové slovesnosti v Hradci Králové a přilehlých obcích. Po přečtení obou verzí pověstí dojde (dle mého názoru) jakýkoliv nezainteresovaný člověk k závěru, že Horynova mladší verze je zbavena pouze některých archaismů, které používal Sál. Dějová linie, jména, místní názvy..., to vše je totožné v obou verzích. Závěry i dialogy jsou shodné.

¹⁰⁹ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. IV.

5.5 Východočeské harfenictví

Ve svých dvou knihách (*Východočeské harfenictví* (1912), *Harfenické děti* (1914)) se F. L. Sál věnuje problematice harfenictví a jeho negativnímu dopadu na celou společnost. Tohle téma zpracovává z hlediska sociologie a fyzické antropologie. Především však na harfenictví nahlíží z pedagogické perspektivy. Zabývá se hlavně dětmi, svými žáky, na kterých pozoruje vliv harfenictví. „Trpí staří i mladí. Největší rány stíhají však děti, v něž šumaření ryje své stopy písmem nesmazatelným, a kteréž jako nezcizitelné dědictví přechází i na jejich potomky.“¹¹⁰

V *Harfenických dětech* Sál nezveřejňuje pouze výsledky a statistiky sociometrických měření, zabývá se i historickými počátky a příčinami harfenictví. Ačkoliv je to vážný sociální problém, vidí v něm chybně problém národní, který je spojený s alkoholismem a špatnou informovaností veřejnosti o negativních důsledcích.

Harfenictví nebo-li potulná hudba nebo šumařství, je hudba všech stupňů, zvláštní druh obživy, který „...by sám sebou nebyl pozoruhodným, kdyby nepodryval zdraví celých rodin, rodů a vrstev, a přitom nebyl ostudou národa.“¹¹¹ Autor podrobně studoval poměry hudebních rodin v Nechanicích, kde také působil jako pedagog. Vážil, měřil, pozoroval a popisoval děti hudebnických rodin a srovnával je s dětmi ostatními. Zabýval se, v té době módní, sociometrií.

Ve svém výzkumu došel k několika zajímavým výsledkům. Výška, váha, objem hrudníku a objem hlavy byly (dle jeho měření) v průměru podstatně menší/nížší u dětí z hudebních rodin. Např. děti věnující se harfenictví v Nechanicích jsou celkem menší než děti ostatní, a to průměrně o 9 cm u chlapců a o 10,5 cm u dívek. Váhový rozdíl mezi harfenickými dětmi a ostatními je 2,72 kg u chlapců a 1,97 kg u dívek.¹¹² Nemohu posoudit, nakolik bylo jeho měření a vážení přesné a objektivní. Co se týče obvodu lebky, vyvozuje z něj autor úměrně menší rozumovou činnost těchto dětí. A tím zároveň vysvětluje slabě průměrné až podprůměrné výsledky ve škole. Z řady lékařských zpráv dokládá velmi špatný zdravotní stav těchto dětí, častou závislost na alkoholu, pohlavní choroby a další neduhy.

Největší problém tohoto „nedůstojného způsobu obživy“ vidí autor v tom, že se zpravidla dědí z rodičů na děti, a je tak velmi obtížné tomu zamezit. I když si rodiče sami prošli různými útrapami, stejně nakonec z finančních důvodů posílají své děti (většinou ve

¹¹⁰ SÁL, František Ladislav. *Harfenické děti*. Praha: Dědictví Komenského, 1914. s. 6.

¹¹¹ SÁL, František Ladislav. *Východočeské harfenictví*. Hradec Králové: Bratři Peřinové, 1912. s. 8.

¹¹² Tamtéž. s. 21–22.

věku čtrnácti let) s nerůznějšími kapelníky do světa. Celou situaci autor demonstruje na několika úryvcích z dopisů, které harfenické děti zasílaly domů. Většinou to jsou odevzdaná slova o týrání, bití, chudobě a hladu. Některé děti v dopisech prosí rodiče, aby je nějakým způsobem dostali zpět domů, jiné už jen vytýkají rodičům, že je upsali k takovému živobytí.

F. L. Sál v závěru apeluje na úřady, krajský soud, širokou veřejnost, rodiče, učitele, duchovní a tisk, aby všichni spolupracovali a společně bojovali proti harfenictví. Jelikož však, dle autorovy statistiky, je až 80% veškerého obyvatelstva z hudebnických a jim spřízněných rodin, je velmi obtížné proti tomu bojovat. Většina obyvatelstva je špatně informovaná o pohlavních chorobách, následcích alkoholu a o dalších zdravotních důsledcích ze špatné životosprávy. Proto autor vyzývá hlavně tisk k osvětové činnosti, protože ten jediný se dostane snad do každé vesnice.

„Potulné harfenictví je zlo, které podlamuje zdravý kořen lidu, rozvrací rodiny, vyliďňuje osady i okresy a plodí chabá pokolení...“¹¹³ Sál zcela opomíná fakt, že je to především důsledek určitého systému.

Sál považuje harfenictví za národní problém, proti němuž je třeba bojovat hlavně osvětovou činností. Tento boj označuje za vlastenecký čin a národní povinnost. Ale snaha léčit sociální problém vlastenectvím se musí minout účinkem a v této době je až nepochopitelná.

Harfenictví je především důsledkem a ne příčinou společenské situace na venkově. Je to sociální problém, důsledek chudoby, která svírala tehdejší venkovské i městské prostředí. Možná měl být boj proti harfenictví veden na jiných frontách. Nejspíš ale bylo harfenictví hmatatelnějším a snáze uchopitelným problémem než chudoba. Na druhou stranu, jak by měl vzdělaný učitel tehdejší doby bojovat proti chudobě jinak, než svou prací – učením a osvětou? Myslím si, že ač Sál nepostihl pravé příčiny harfenictví, počínal si obstojně při snaze řešit „problém národa“.

¹¹³ SÁL, František Ladislav. *Východočeské harfenictví*. Hradec Králové: Bratři Peřinové, 1912. s. 11.

6. Etnografie jako prostředek výuky vlastivědy

V předchozí kapitole jsem shrnula, jakým způsobem a na jaké úrovni se Sál zabýval etnologií a folkloristikou. Obsahem této části práce je využití etnografického materiálu (který Sál shromažďoval) v tehdejší pedagogické praxi. V jeho příručkách pro učitele a populárně-osvětových titulech sleduji odkazy na lidovou slovesnost, výroční obyčeje a zvyky, dětský folklor a lidová řemesla. Tuto látku Sál považuje za nezbytnou součást pro kvalitní výuku vlastivědy a ve svých příručkách to dokládá na mnoha příkladech. Svým kolegům nabízí inspiraci a předkládá návod, jak lze etnografický materiál ve výuce efektivně využít.

Za doby jeho pedagogické praxe došlo ve školství k několika změnám. Sál se ve svých spisech často odkazuje na rok 1915, kdy „...ve škole došlo konečně u nás k vydání nových učebných osnov..., které zavedly do školy obecné (na střední stupeň) místo reálných předmětů *vlastivědu*.“¹¹⁴ Zmiňuje tento rok jako dobu, kdy došlo k reformě v obecných školách. Já jsem na tuto událost v literatuře týkající se dějin pedagogiky a školství nenarazila. Mohla zapadnout do dění za první světové války, a proto se v současné literatuře neobjevuje. Zato se zde uvádí rok 1922, kdy tzv. malý školský zákon zavedl občanskou nauku a výchovu jako nový povinný předmět.¹¹⁵ Tato nesrovnalost však není pro účely mé práce příliš podstatná, proto jsem se jí dále nezabývala.

V následujícím textu jsem se potýkala s problémem terminologie. Sál užívá pro nový vyučovací předmět hned několik názvů, a to: *vlastivěda*, *nauka o životě*, *nauka občanská*, *prvouka*. On sám poukazuje na nutné sjednocení názvosloví. Abych se vyhnula možným nejasnostem, rozhodla jsem se pro zjednodušení a přehlednost používat název *vlastivěda*.

6.1 Nové učební osnovy

Díky své dlouholeté pedagogické praxi, kterou Sál vykonával na vesnici i ve městě, si tento vzdělaný učitel uvědomoval nezbytnost vlastivědné a národopisné výuky (vlastivědy) nejen v obecných školách. Mnoho let sbíral etnografický materiál, snažil se rozdělit vlastivědnou výuku do několika předmětů (zeměpis, dějepis, přírodopis, fyzika...), ale stále byl nespokojen s roztříštěností učiva. Do škol byly zaváděny novoty: školní lékaři, osobní archy, pedopsychologie, která měla učitelům přiblížit duši dítěte atd.

¹¹⁴ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 19.

¹¹⁵ KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. s. 198.

To vše jen dále ukazovalo na nutnost reformy. Sál uvádí rok 1915¹¹⁶, kdy byly schváleny nové učební osnovy, které zavedly do obecné školy vlastivědu jako nový předmět. „Účelem všech reálných předmětů jest: »poznati v základních rysech vývoj veškerenstva, by budoucí občané měli porozumění pro jevy přírodní a sociální útvary společnosti lidské, a tím, aby jim byl zjednan věcný základ názoru světového«. ¹¹⁷ Látka, která měla být ve vlastivědě vyučována, je naznačena takto: „»Probírají se tu domácí pohádky a pověsti, mravy a zvyky, přísloví a pořekadla, společenské a hospodářské poměry domácí, okolní zjevy přírodní a fyzické, práce domácího lidu, nejdůležitější zřízení občanská, humánní, všeobecně prospěšná, popisy míst dějinně památných, vše to na společném podkladě pozorování seznávání domácího místa s okolím, domácího kraje i celé vlasti a konečně naší říše Rakousko-uherské«. ¹¹⁸

Z uvedených citací zřetelně vyplývá, že nový předmět bude mít obrovský záběr a bude nezbytné ho dobře definovat a probíranou látku zpracovat do učebních osnov.

Bohužel však reforma zapadla do válečné doby, proto ještě dlouho krystalizovala podoba výuky vlastivědy na školách.

6.2 Osoba „vlastivědce“

„Přední povinností »vlastivědce« – učitele, jak odvozeno již na více místech, bude sebrati též všechny lokální pohádky, pověsti a vyprávěnky v obci, okresu i kraji, ať udržují se mezi lidem ústním podáním, anebo ať byly již některé tu a tam zachyceny a tiskem vydány. ... Sebranou látku je nutno pozorně přehlédnouti a zpracovati k potřebě výuky a výchovy, což vyžaduje mnoho pilné práce a trpělivosti, ... A teprve dokonalým zmocněním se veškeré látky pohádkové, pověstní, vyprávěnkové, úslovní, příslovní a písňové toho kterého kraje sezná učitel jejich výchovou potenci. ¹¹⁹

F. L. Sál promlouvá skrze své knihy ke svým kolegům pedagogům a nabádá je a inspiruje ke sběratelské národopisné činnosti. Upozorňuje, že je to práce dlouhodobá, že je nezbytné sebrat materiál stále rozšiřovat o nové poznatky. Je nutné sledovat historické motivy, morální pointy a inspiraci pro ruční práce, které jsou obsaženy v lokálních pohádkách, pověstech a vyprávěních. Klade důraz na pečlivé rozložení látky do jednotlivých

¹¹⁶ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 18.

¹¹⁷ SÁL, František Ladislav. *Nauka o domově – vlastivěda*. Praha: Emil Šolc, 1917. s. 5.

¹¹⁸ Tamtéž. s. 6.

¹¹⁹ SÁL, František Ladislav. *Prvouka pro druhý školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929. s. 55.

tříd v průběhu školního roku s ohledem na počet vyučovacích hodin, na množství článků v čítankách a vzhledem k počtu žáků ve třídě.

6.3 Sály příručky pro učitele vlastivědy

V následující podkapitole stručně představuji vybrané příručky. Jsou to ukázky toho, jak se Sál vypořádává s koncepcí vlastivědy.

F. L. Sál nabízí ve své příručce pro pedagogy *Nauka o domově – vlastivěda* (1917) návod, jak vyučovat vlastivědu. Nabádá učitele ke sběru učebního materiálu místní obce.

Sál doporučuje aktivní výuku obohacenou o naučné vycházky, vypravování, výlety a hry. Tvrdí, že právě to je základem vlastivědného učení. V *Nauce o domově* podrobně rozpracovává naučné vycházky, jejich cíle, průběh, hry, které je možné do vycházky zakomponovat atd. Podobně jako ruční práce ve výuce, tak i vycházky a pohyb v přírodě mají blahodárný vliv na tělesný a duševní rozvoj dítěte. Žák vstupuje do všestranné aktivity.

Sálova vize ideálního způsobu vyučování je následující: učivo probírá v zaokrouhlených celcích a učitel má naprostou volnost ve své metodice, kterou si upravuje dle svých individuálních zkušeností.¹²⁰

Svou teoretickou koncepcí vlastivědné výuky rozpracoval v 1. dílu knihy *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923). Rozvádí nezbytnost poznání dětské psychologie, aby se učitel dokázal vcítit do dětské duše a efektivně s ní pak pracoval. Ve 2. dílu knihy *Vlastivědných úvah a pokusů* (1923) předkládá autor praktický návod k výuce. Výuka v přírodě má u dětí pěstovat vnímání smysly, vycházky po městě obohacují dětské znalosti místních památek, budov, významných podniků atd. Veškerá venkovní aktivita by měla být provázána s poučným výkladem pedagoga, vyprávěním místních pohádek a pověr, hraním her, zpíváním lidových písní aj.

V knize *Prvouka, nauka o životě, realie* (1926) se zabývá využitím hry ve výuce. Jelikož při správně zvolené a dobře zorganizované hře se dítě dokáže velmi intenzivně koncentrovat, je vhodné, aby toho učitel uměl využít. „Hry mohou být i východiskem pro

¹²⁰ SÁL, František Ladislav. *Nauka o domově – vlastivěda*. Praha: Emil Šolc, 1917. s. 85–86.

ostatní školskou práci; jsou centry, kolem nichž otáčí se všechna koncentrační snaha trivií a školních disciplín.¹²¹ Sál vybízí učitele, aby pátrali a zachycovali dětské hry. Učitel je povinen poznat dětské nitro, včetně jeho her a fantazie. Musí se dítěti přiblížit a poznat jej.

Kniha *Prvouka pro druhý školní rok* (1929) je velice podrobná a názorná příručka nejen pro pedagogy, ale i rodiče. Je v ní rozpracované učivo vlastivědy do jednotlivých měsíců školního roku. V každém měsíci je nemalou měrou zastoupena a podrobně popsána venkovní aktivita při výuce. Každá kapitola je obohacena řadou lidových písní, pořekadel a pohádek, které se váží k probíranému učivu. Například kapitola *Březen* je rozdělena do částí: Jarní počasí, Na polích, Na zahradách a v parcích, Jarní zábavy, Odvody.

V podkapitole *Jarní počasí* je návod na radostný tanec jara. Děti mají být v kruhu a tančit přisunným krokem do poloviny vpravo a pak vlevo. To vše za zpěvu lidových písní: „*Hopsa, hejsa tralala, vesna zimu zahrnala! a Tancujte myši, kde která slyší*“¹²². K podkapitole *Na polích* je vhodné zařadit do výuky např. píseň *Ach, synku, synku!*, nebo říkadlo *V poli oral Jan*.

Obdobně jsou zpracovány a o národopisný materiál obohaceny všechny ostatní měsíce ve školním roce. Sál hojně využívá sebraného materiálu V. Vilíma, A. Heyduka, F. Veniga, I. Jarníkové, P. Maternové, K. J. Erbena, B. Němcové a dalších.

Sál také často odkazuje ke své další knize *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Původně využíval sebrané látky ve výuce zeměpisu a dějepisu. Později, když byly zavedeny nové učební osnovy a byla do škol zavedena vlastivěda, stal se mu veškerý materiál cennou učební pomůckou. „Pohádky, báje a pověsti, jak se s nimi mezi lidem setkáváme, pocházejí z duševní dílny našeho lidu, sbíráme a ceníme je jako prostonárodní plody lidové fantazie, kus tradičně děděného národního a krajinného svérázu.“¹²³

„Proto také vyšly jako 1. díl *vlastivědých* spisů Královéhradecka a nečiní nároků na klasickou formu pohádkovou, nýbrž mají býti příručkou po stránce výuky i výchovy.“¹²⁴

Kniha obsahuje velké množství místopisných pohádek, bájí a pověstí. Mnohé vypravují o vzniku různých předměstí a vesnic, které se staly později součástí Hradce

¹²¹ SÁL, František Ladislav. *Prvouka, nauka o životě, realie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1927. s. 15.

¹²² SÁL, František Ladislav. *Prvouka pro druhý školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929. s. 302.

¹²³ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. 10–11.

¹²⁴ Tamtéž. s. 6.

Králové, jiné o místních postavách a tajuplných osobnostech. V prvním oddílu knihy, který nese název *Ze starých časů*, autor popisuje činnost našeho lidu od podzimu do léta, od posvícenských hodů až do obžinek. Popisuje mnoho místních výročních obyčejů a zvyků, doplňuje je o hry, které mládež v různých ročních obdobích hrála. Také uvádí řadu pořekadel a písní osobně sebraných, nebo od jiných autorů (hlavně od K. J. Erbena).

6.4 Jak si hraje a čím se zaměstnává dítě královéhradecké?

V jedné kapitole knihy *Prvouka, nauka o životě, realie* se F. L. Sál podrobně zabývá dětskou hrou a nutností její znalosti pro pedagoga. Díky tomu může učitel nahlédnout do dětské duše a její fantazie, a tak se dětem přiblížit a lépe je chápat. Autor nám tak podává podrobné svědectví o využití volného času mládeže. Mimo dětských her popisuje řadu lidových zvyků, kterým se děti věnují, cituje různá pořekadla a písně. Dětské hry a další jejich činnost se vždy velmi úzce vztahuje k ročnímu období a zemědělským pracím, které vždy v danou dobu probíhají. Skrze dětské hry tak lze částečně reflektovat život obyvatelstva na Královéhradecku.

„Na jaře, jehož nelze v dětech utajiti, a kdy mládež vybijí všechnu nastřádanou energii, točí se dokola a zpívají »Kolo, kolo mlýnské za čtyři rýnské«. Děti pozorují pilně přírodu a jsou takřka neomylným ukazatelem přicházejícího jara.“¹²⁵ Mezi hospodářské činnosti, které děti na jaře vykonávají, patří pasení a starost o housata, shánění jim trávu a kopřivy. O Velikonocích chlapci pletou pomlázky, dívky barví vejce. Pracují na zahrádce a sázejí – dívky květiny a chlapci fazole, slunečnice, melouny... Z vrbových proutků si děti vyrábějí píšťalky.

S přicházejícím květnem nastupují kolové hry a tanečky se zpěvy. „Jarní pastva (obyčejně housat) přináší s sebou z míčových her »zaháněnou« a »podbíjenou«, hotovení luků a šípů, křesání kameny, ale zpravidla hru na kupce, modelování z jílu, pletení věnečků, vyprávění pohádek, dramatisace básní a písní, různá žertovná říkadla, veršování jmen (»Anton – ten je vždycky dobře na tom, Filip – nos se mu přilíp« apod.), cizí řeč (»Franrantivryškvuru javra tivry něvrecovro řevreknuvru« apod.).“¹²⁶

Letní koupaliště poskytuje dětem nemalý prostor pro hry. Sál uvádí řadu her, jejichž popis dnes působí velmi úsměvně (viz. Příloha č. 6). Například *Na býčky*: děti se uhodí do

¹²⁵ SÁL, František Ladislav. *Prvouka, nauka o životě, realie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1927. s. 16.

¹²⁶ Tamtéž. s. 18.

hlavy, vychrlí dříve nabranou vodu z úst jako když proud krve vytryskne a padne na znak omráčen do vody. *Břicháček*: Děti skáčou do vody na břicho, při čemž mají prý zvláštní pocit. *Hasič*: Děti se rozběhnou a skočí sedmo s nataženými nohama do vody, až se rozstříkne mocně na všechny strany, že by zhasl každý oheň. *Špulka*: Děti chytanou chlapce, který se nejvíc bojí vody, za ruce a nohy, houpají ho chvíli na břehu a nakonec jej hodí do vody. *Utopenec*: Dítě si nafoukne tváře, vystrčí břicho a plave naznak.¹²⁷

Když zrají třešně, vyrábějí chlapci proti špačkům klapačky, připevňují na stromy strašáky a větrníčky. Peckami ze zralých třešní po sobě střílejí. Děvčata si zdobí uši dvojicemi červených třešní.

Část dětské činnosti byla také spojena s drobnými zemědělskými pracemi. Třeba na podzim: „... při orání utloukají myši a vybírají ponravky, kamení, brambory a pýřavku, pálí natě i pýr, pekou brambory, sklízí fazole, ..., češí a loupají švestky, pomáhají sušit ovoce a vařit povidla, přičemž nezapomínají na říkanky s prskavou výslovností (»Byla jedna babka, prodávala jabka...«), žerty a šprýmy.«¹²⁸

Sál má podrobně zmapované i dětské hry v zimě na kluzišti, dokonce zaznamenává prvky v bruslení: „...polokruhy, vlnovky, rovnoběžné, rozběrné a sběžné, jízda popředu, pozadu, překládání předem i zadem, překládání, rýsování číslic, honěná (hra na zloděje a četníky), dostihy, prodávání máslička, hra na ovce a vlky, na lokomotivu s vlakem...«¹²⁹

6.5 Pověst jako historický, morální a inspirující prvek vlastivědné výuky

Pohádky a pověsti, tak jak je Sál sebral a stylizoval, jsou primárně určené pro vzdělávací účely. Aby mohly dobře sloužit jako skutečně obsáhlý zdroj pro vlastivědnou výuku, doplnil Sál jednotlivé pohádky i o faktografické údaje. „Účelně zařadil jsem též do vypravování popis staročeské chalupy, lidové výklady snů, přezdívků, způsoby lidového vypravování, staré míry a váhy, lidové léčení, výpisky z urbářů, ukázkou umírajícího podřečí a t. p. d.«¹³⁰

Jak ale sám přiznává (čtyři roky po vydání sbírky *Pohádek*), netušil, kolik cenných podnětů pro výuku sebrané a publikované pohádky obsahují. „...nevěděl jsem ani sám hned,

¹²⁷ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 52.

¹²⁸ SÁL, František Ladislav. *Prvouka, nauka o životě, realie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1927. s. 22.

¹²⁹ Tamtéž. s. 24–25.

¹³⁰ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. III.

že historické motivy v nich odnášejí se téměř ke všem význačným epochám historie českého národa. Teprve během učení seznal jsem v nich překvapující řadu historických motivů.¹³¹ A skutečně ve svých *Vlastivědných úvahách a pokusech* (1923) ukazuje na příkladech, jak se v jeho pohádkách vyskytují odkazy české historie od slovanských hradišť, zmínek o Přemyslovcích, přes Karla IV., husitské války, třicetiletou válku, Marii Terezií, Františka II., prusko-rakouskou válku až po první světovou válku.

V následujících řádcích uvádím zkrácenou a převyprávěnou verzi pověsti z Královéhradecka s názvem *Praotec Kynských (Kinských) a jeho znak*. Pověst je z 1. dílu¹³² Sálových *Pohádek, pověstí a národních písně královehradeckého kraje*. Následně na této pověsti názorně ukazují její využití k výuce ve třech rovinách (historické motivy, morální pointa, inspirace k ruční a aktivní činnosti) tak, jak to teoreticky popisuje ve zmíněných *Vlastivědných úvahách a pokusech*. Výběr pověsti není náhodný. Snažila jsem se nalézt nejvhodnější příklad.

Praotec Kynských (Kinských) a jeho znak

V hlubokých lesích poblíž Hradce Králové žil v dávných dobách uhlíř, který páčil dřevěné uhlí. Na kraji lesa k Dobřenicům stála jeho chudičká chaloupka, v níž přespával. Měl velikou sílu, borovici vytrhl ze země jako pýřavku. Lidé znali silného uhlíře a báli se ho.

Za časů císaře a krále Karla bylo v Čechách veselo. Nebylo vražedných bojů a válek, všude jasno, klid a radostno. Jednoho dne zavítal král do dobřenicých lesů na lov se svou družinou. Les zněl troubením, štěkotem psů a střelbou. Poděšená zvěř prchala a honci ji pronásledovali na koních. Tak se stalo, že císař osaměl a v neznámých lesích zabloudil, družiny se nemohl dovolat.

Najednou byl přepaden velkým, černým štetináčem – kancem. Císař se bránil, ale marně. Kanec byl čím dál víc zuřivější a císařův kůň těžce raněn.

Nerovný boj zpozoroval nedaleko pracující uhlíř, přiskočil ze strany ke kanci, povalil ho na zem, tři zuby mu vylomil. Kanec utekl do močálů k Obědovicům. Císař byl zachráněn. Seskočil z koně, děkoval uhlíři a chtěl ho štědře odměnit. Uhlíř se bránil.

¹³¹ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 55.

¹³² Autor v úvodu knihy uvádí, že se jedná o 1. díl a že se chystá vydat další pokračování. Dokonce jmenuje některé pohádky a pověsti, které se mu nevešly do prvního dílu a počítá s nimi proto do pokračování. Další díl ale bohužel už nevydal.

Císař nedbal, pohlédl na tři kančí zuby a řekl: „Jsi hrdina, opravdový rytíř. Já jsem císař a král Karel. Povyšuju tě do stavu hraběcího a do erbu dávám ti tři kančí zuby v červeném poli. Tyto lesy, pole a luka jsou tvými.“

Uhlíř vyvedl krále z lesa ke své družině a společně pak dlouho do noci slavili a hodovali.

Z chudého uhlíře stal se šlechtic, kterému patřily nejprve Vchynice. Proslul svou silou zván Vchynským nebo pohodlněji Kynským. A ten byl zakladatelem rodu Kynských (Kinských).¹³³

6.5.1 Historické motivy

Historické motivy ve vlastivědě jsou podle Sála nejpůsobivější a právě v pohádkách a lokálních pověstech jich nalezneme nepřeborné množství. Vztahují se téměř ke všem významným epochám historie českého národa.

Pověst *Praotec Kynských (Kinských) a jeho znak* nás zavádí do doby Karla IV. Pro potřeby výuky může tato pověst posloužit jako úvod k nějakému historickému výkladu. Život uhlíře i motiv honu mohou rovněž být odkazem do minulosti.

Z folkloristického hlediska se jedná o pověst historickou, která má etiologický charakter (objasňuje původ erbu).

6.5.2 Moralistika

Pohádky, pověsti, přísloví a další lidová tvorba jsou v Sálově podání důležitým dokladem a charakteristikou minulého života a vždy v nich najdeme alespoň trochu morálního ponaučení. Někdy je vyjádřeno třeba jen příslovím, jindy je zcela ukryta.

Pověst *Praotec Kynských (Kinských) a jeho znak* vyzdvihuje skromnost, pracovitost, obětavost a nezištnost. Uhlíř pomohl císaři, aniž by tušil, s kým má tu čest a bez toho, aby očekával nějakou odměnu. Byl zkrátka v pravý čas na pravém místě. Rovněž císař je nastíněn jako štědrý, spravedlivý a pohostinný člověk, který si váží lidské pomoci a dokáže ji náležitě odměnit.

¹³³ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. 174–176.

6.5.3 Náměty k ručním pracím

Sál se domnívá, že pohádky a pověsti nejsnáze oživíme dramatickým provedením. Žáci mohou ztvárnit jednotlivé postavy. Pověst může být zdramatizovaná také použitím loutek. Hraje se buď celá pověst, nebo jen některé výjevy (např. souboj uhlíře s kancem a záchrana císaře, hon na zvěř atd.).

Pověst nás také inspiruje k různým ručním pracím. Děti mohou malovat nebo vyrábět z různých materiálů erb Kinských, stavět z papíru nebo jiného materiálu chudičkou uhlířovu chaloupku. Jelikož se příběh odehrává v hlubokých lesích, může to být motivace k vycházce do lesa. Děti mohou po cestě sbírat šišky a jehličí a následně je poznávat a určovat.

Nastíněné využití pověsti ve vlastivědné výuce je jedním z příkladů možnosti aplikace etnografického materiálu na běžnou výuku. U ručních prací se odkazuje také na výroční obyčeje a zvyky, které jsou rovněž studnicí inspirace a námětů.

Podobně jako s pověstí pracuje Sál i s lidovou¹³⁴ písní. Z lidových písní lze leccos vyčíst například o životě obyvatel daného regionu. A tak Sál podává výčet Erbenových písní, které se vztahují k vlastivědné výuce. „Abych dokumentoval jejich mnohostrannou obsažnost a příležitost k vlastivědě (životu lidu), uvádím v dalším, ve kterých partiích vlastivědných lze užití národních písní královéhradeckého kraje.“¹³⁵

Lidovou píseň Sál považuje také za příhodný materiál pro dramatizaci. Také ji lze využít při kreslení, jako námět pro ilustraci.

Aby Sál ještě více podnítil dětskou aktivitu, pořádal 1. dubna 1921 společně s učitelským sborem a místní osvětovou komisí „*Pohádkový dýchánek* ve prospěch zřízení školního loutkového divadla“¹³⁶. Na programu bylo kromě hudebních a jednoho dramatického vystoupení i vyprávění několika pohádek (Aleš-Říha: *Hastrman*, B. Němcová: *Chytrý synek*, F. L. Sál: *Na čertovině*¹³⁷). Program byl z většiny zajištěn dětskými čísly. O rok později se *dýchánek* opakoval.

¹³⁴ Sál používá termín *píseň národní*.

¹³⁵ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 203.

¹³⁶ Tamtéž. s. 230.

¹³⁷ Tamtéž. s. 230.

6.6 Shrnutí

Sál se pro svou výuku nechával hojně inspirovat lidovou slovesností. Snažil se být zodpovědným učitelem – „vlastivědcem“ (jeho vlastní termín). Kromě příruček pro pedagogy sestavil i vlastivědnou čítanku nebo přesněji jeho slovy „pokus vlastivědné čítanky kraje“¹³⁸ *Z kraje i podhoří* (1923), kterou předkládá nejen učitelům, ale i veřejnosti jako vhodnou doplňkovou četbu pro doplnění vlastivědného učiva. Mezi faktografické články z historie a geografie jsou zařazeny i zvyky, obyčeje, pohádky, pověsti, písně atd.

Sál nejspíš nezaváděl do výuky úplné novoty a zřejmě nebyl žádným inovátorem na poli pedagogické metodiky. Přesto jsou však jeho publikované texty zajímavým svědectvím propojení etnografických reálií, které stylizuje a upravuje pro potřeby praktického vyučování na obecných školách.

¹³⁸ SÁL, František Ladislav. *Z kraje i podhoří : vlastivědná čítanka pro školu i dům : (73 články s četnými vyobrazeními*. Praha: nákladem Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1923.

7. Závěr

7.1 Nástin budoucího vývoje tématu

V této práci jsem se snažila dospět k předem vytyčeným cílům. Postupným studiem se ale otvírají stále nové a nové stopy, zdroje, možnosti a hlavně se postupně dotváří pohled na dané téma. V jednotlivých kapitolách jsem občas naznačila možný případný vývoj a další studium. Pokusím se ho v následujících řádcích shrnout.

Hned v úvodní kapitole Biografie jsou značné mezery ve faktografii. Chybí informace o Sálově osobním životě, o rodinném zázemí. Jeho život zde popisují na základě studia osobní pozůstalosti, která sama může být zavádějící. Bylo by vhodné zabývat se Sálovým okolím vycházejíce od jeho rodiny a od studia matrik. Kdo byli jeho rodiče, jeho manželka, jeho děti, má-li dnes žijící potomky...¹³⁹ Pokračovala bych dál, k jeho přátelům, kolegům a vzdálenějšímu okolí. Zde je možné vycházet z korespondence v pozůstalosti. Je třeba zjistit Sálovy vazby na vydavatele, se kterými dlouhodoběji spolupracoval. Dalším vodítkem jsou spolky (jichž byl členem), jaká byla přesně jeho aktivita ve spolkových funkcích atd. Analýza alba rukopisů významných osobností, které Sál sestavil, by mohla být také zajímavým a samostatným tématem.

Sálovy pohádky a pověsti i zaznamenané projevy dětského folkloru zaslouží zkoumání z hlediska folkloristického. Přínosné by bylo také studium jeho komunikace (korespondence) s příspěvovateli – kolegy, kteří mu etnografický materiál zasílali. Jejich identitu Sál uvádí v rejstříku *Pohádek*.

Pro ucelené hodnocení Sálovy publikační činnosti je třeba shromáždit a prostudovat příspěvky do sborníků a časopisů. Těm jsem v této práci nevěnovala pozornost.

Podrobný rozbor jednotlivých vlastivědných spisů může být také jednou z cest pro zkoumání osobnosti Sála.

Je patrné, že možností v pokračování studia je nepřeberné množství a čím jde člověk hlouběji, tím více se otevírají stále nové. Nicméně pro jasnější směr budoucího vývoje zde chci představit blíže specifikovaný koncept. V této práci jsem se snažila zachytit osobnost F.L. Sála jako představitele regionální inteligence – generace vzdělaných učitelů, kteří se na amatérské úrovni zabývali etnologií a folkloristikou. V budoucnosti bych chtěla tento záměr otočit a představit generaci regionálních vlastenecky orientovaných aktivistů na příkladu F. L.

¹³⁹ Snažila jsem se vypátrat potomky pomocí telefonního seznamu, ale zatím bez výsledku.

Sála. Pro tyto účely se přímo nabízí konfrontace jeho prací s jinými autory působícími v podobném období v regionu východních Čech.

7.2 Hodnocení

7.2.1 *Sál jako osobnost regionálního charakteru*

Za svého působení v Hradci Králové (1909–1932) získal F. L. Sál k městu a jeho okolí evidentně vřelý vztah. V tomto období se také kumuluje produkce jeho literární tvorby a v neposlední řadě vrcholí jeho profesní dráha postem řídicího učitele. Od roku 1924 až téměř do konce svého života (i po odchodu z Hradce Králové do Prahy) se věnuje redaktorské práci sborníku *Královéhradecko – vlastivědný sborník pro školu a dům*, do kterého po celou dobu hojně přispíval. Je tedy zcela patrné, že tento region měl pro Sála velký osobní význam.

Jaký je ale jeho význam pro Královéhradecko? Nepochybně to byla osobnost zapálená pro svou práci. Byl zodpovědným a exemplárním „vlastivědcem“, tak jak si sám úlohu takové osoby definoval. Byl si patřičně vědom (a všude ve svých textech na to odkazuje) významu studia regionu na všech úrovních. Svými pracemi nabádal kolegy i veřejnost k zájmu o místní duchovní i materiální kulturu, o dějiny regionu, o lidovou kulturu, o sociální problematiku. Sám šel v tomto duchu příkladem. Tohoto jsou dokladem příspěvky do sborníků, sbírky pohádek a pověstí a odkazy v dalších publikacích.

Z odborného hlediska nejsou jeho vlastivědné studie ničím objevným. Nepřináší nové poznatky ani závěry. Jedná se o texty informačního charakteru. Primárně vychází z prací jiných autorů.

V čem však vidím jeho hlavní přínos pro region je osvěta a inovátorské snahy na poli pedagogickém. Jeho vlastivědné čítanky, sbírky a učební osnovy patrně putovaly do většiny škol v okolí Hradce Králové. Svědčí o tom děkované dopisy učitelů z těchto škol v Sálově osobní korespondenci. Musel ovlivnit přinejmenším generaci (možná dvě) učitelů v jeho okolí.

Sesbíral nebo lépe řečeno shromáždil pohádky a pověsti z regionu. K tomu nemalou měrou přispěli rovněž jeho kolegové, kteří mu příspěvky zasílali. Podařilo se mu inspirovat a hlavně zapojit ostatní pedagogy do vlastivědné práce.

Na závěr připojuji svůj zcela subjektivní názor, který pro hodnocení práce není vůbec relevantní. Přesto považuji za vhodné ho tu zmínit. Přece jen jsem také zástupkyní hradecké

veřejnosti, ač zaujatou. Uvědomuji si, že můj názor je ovlivněn evidentním zájmem o dané téma. Sálovy pohádky a pověsti jsou pro mě nesmírně zajímavou četbou. Vztahují se většinou k důvěrně známým místům Hradce a okolí. Je to literatura na místním knihkupeckém trhu takřka nezastoupená, čímž se stává pro čtenáře atraktivnější. A ať získal Sál materiál pro své publikace odkudkoliv, rozhodně se mu podařilo vzbudit můj osobní zájem.

7.2.2 F. L. Sál zkoumající lidovou kulturu a slovesnost z pozice pedagoga

Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, Sál se hojně zabýval lidovou slovesností i kulturou. Činil tak jako zapálený, vlastenecky zaměřený učitel. Dopouštěl se z tohoto postu záměrné stylizace a úprav pohádek a pověstí. Nemáme proto jejich autentické znění. Otázkou ale zůstává, jestli verze, které se k Sálovi dostaly, byly autentické nebo jestli už také podlely stylizaci jiné osoby (kantora atd.) Tuto problematiku ale moje práce nemá za úkol řešit.

Ve svých vlastivědných úvahách a dalších pracích zaznamenával dětské hry. Patrně na základě pozorování zapisoval, jak děti tráví svůj volný čas, ale také, jak si hrají při školních vycházkách a výletech. V záznamech byl skutečně důsledný, přehrával v nich i dialogy, reakce dětí atd. Předpokládám, že vše je také v již upravené podobě. Ač stylizovaný, přesto tento materiál zachycuje dětský folklor.

7.2.3 Význam jeho práce z pohledu etnologie

Jak bylo naznačeno již dříve, Sálův význam pro odbornou etnologii není nijak originální, ale přesto je svým způsobem přínosný. Etnologie je věda, která je a vždy byla úzce spjata s dalšími vědními obory, zejména s těmi humanitními. Sálovy práce jsou svědectvím o propojení etnologie a folkloristiky s pedagogikou. Toto propojení rozhodně není ničím objevným. Připomíná nám, jak hluboce je tato věda zakořeněna ve všech jiných vědních disciplínách a proto je třeba nezůstávat jen u obvyklých spojení etnologie např. s historií, sociologií, psychologií... Spjatost s pedagogikou je zajímavá také tím, že poukazuje na výchovný význam etnologie.

Lidová slovesnost je v Sálových pracích reprezentována především pohádkami, pověstmi a dětským folklorem. Jejich podrobné studium a rozbor by jistě přinesl další zajímavé závěry.

8. Prameny a literatura

Prameny

- SOkA Hradec Králové: osobní fond: SÁL František Ladislav; 1863–(1941) 1967, NAD 1898, uložení: SOkA Hradec Králové, Škroupova 695.

Sálový práce: monografie

- DOMEČKA, Ludvík – SÁL, František Ladislav. *Královéhradecko. I. díl, Místopis soudního okresu královéhradeckého*. Hradec Králové: Sbor pro zpracování a vydání monografie Královéhradecka, 1928–1931.
- SÁL, František Ladislav. *Co má vědět každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním a společenském : pro školu i dům*. I.díl. Praha: Zemský Ústř. spolek jednot učitelských v král. Českém, 1904.
- SÁL, František Ladislav. *Co má vědět každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním a společenském : pro školu i dům*. II.díl. Praha: Zemský Ústř. spolek jednot učitelských v král. Českém, 1906.
- SÁL, František Ladislav. *Černá hodinka. Pohádky, pověsti ze 14 okresů severových. Čech*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1932.
- SÁL, František Ladislav. *Harfenické děti*. Praha : Dědictví Komenského, 1914. 123 s.
- SÁL, František Ladislav. *K osmdesátým narozeninám presidenta ČSR T. G. Masaryka*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1930.
- SÁL, František Ladislav. *Metropole českého severovýchodu Hradec Králové. Hradec Králové: Josef Bednář, 1936.*
- SÁL, František Ladislav. *Nauka o domově – vlastivěda*. Praha: Emil Šolc, 1918.
- SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919.
- SÁL, František Ladislav. *Pro potřebu rodiny i školy. Časová úvaha*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1925.
- SÁL, František Ladislav. *Prvouka pro druhý školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929.
- SÁL, František Ladislav. *Prvouka, nauka o životě, realie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1926.

- SÁL, František Ladislav. *Přirozená mravouka I. škol (běž.) roku v rámci prvoučném s občanskou naukou a výchovou, s branností a měsíčními besídkami*. Třebechovice p. O.: A. Dědourek, 1937.
- SÁL, František Ladislav. *Příručka ke psaní : pro 5 školních roků školy obecné*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929.
- SÁL, František Ladislav. *Školní besedy a slavnosti : pro potřebu škol a kulturních pracovníků*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1927.
- SÁL, František Ladislav. *Tělesnou výchovou k občanské zdatnosti. Díl II., Pro 2. školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1934.
- SÁL, František Ladislav. *Tělesnou výchovou k občanské zdatnosti. Díl I., Pro I. školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1932.
- SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923.
- SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné zájezdy do Prahy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1931.
- SÁL, František Ladislav. *Východočeské harfenictví*. Hradec Králové: Bratři Peřinové, 1912.
- SÁL, František Ladislav. *Z kraje i podhoří : vlastivědná čítanka pro školu i dům : (73 články s četnými vyobrazeními)*. Praha: nákladem Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1923.

Sálový příspěvek do sborníků a časopisů

- DOMEČKA, Ludvík – SÁL, František Ladislav. První lidé na Královéhradecku. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. I. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924. s. 1–3.
- DOMEČKA, Ludvík – SÁL, František Ladislav. První lidé na Královéhradecku aneb osídlení našeho okresu v době předhistorické. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. I. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924. s. 2–4.
- SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. Lidová jména rostlin. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375.
- SÁL, František Ladislav. Artikule cechu modlářského a svidnického v Hradci Král. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1928. s. 4–5.

- SÁL, František Ladislav. Do nového života. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. I. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924. s. 3.
- SÁL, František Ladislav. Dr. Julius Grégr. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. II. Č. 3. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1925. s. 28–30.
- SÁL, František Ladislav. František Tomášek. Předseda Národního shromáždění. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. I. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924. s. 12–14.
- SÁL, František Ladislav. Hrst číslic a několik slov o velkém Hradci Králové. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. I. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924. s. 3.
- SÁL, František Ladislav. Jaký kraj, tak se stroj!. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 35–37.
- SÁL, František Ladislav. Jan Vaňhal. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. IV. Č. 3. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1926. s. 12.
- SÁL, František Ladislav. Kraj Orebitů a město Žižkovo velikému národ. Hrdinovi a státníkovi. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. I. Č. 3. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924. s. 5.
- SÁL, František Ladislav. Královéhradecké „knihtlačitelství“. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1928. s. 54–55.
- SÁL, František Ladislav. „Královéhradecko“ svému rodáku. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. II. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1925. s. 60–61.
- SÁL, František Ladislav. List z povětrnostních záznamů. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. II. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1925. s. 17–18.
- SÁL, František Ladislav. List ze staré kroniky. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 51.
- SÁL, František Ladislav. „Muziky, muziky, vy pěkně hrajete!“. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 4.

- SÁL, František Ladislav. Některá pořekadla našeho lidu. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. XI. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1933. s. 21–22.
- SÁL, František Ladislav. O nejstarších divadlech v Hradci Králové. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. IV. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1926. s. 2–3.
- SÁL, František Ladislav. Obžínky v našem kraji. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 4.
- SÁL, František Ladislav. Pijáci v našich národních písních. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 52.
- SÁL, František Ladislav. Pivo v Hradci n. Labem. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 50–51.
- SÁL, František Ladislav. Posvícení. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 2–4.
- SÁL, František Ladislav. Vánoce u starých Slovanů. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 13–14.
- SÁL, František Ladislav. Z různých dob. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 5–7.
- SÁL, František Ladislav. Ze dřeva. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. IV. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1926. s. 1–2.
- SÁL, František Ladislav. Ze života královéhradeckého formana. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. II. Č. 3. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1925. s. 3–6.
- SÁL, František Ladislav. Národní písně Královéhradecka. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. IV. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1926. s. 3–5.

Další prameny a literatura

- CACH, Josef – VALENTA, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl - 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990.
- CACH, Josef a kol. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. díl – 2. část, (1848–1914) Podobizny a jejich problémy.* Univerzita Karlova. Praha: Karolinum, 1991.
- Českobrodsko a Černokostelecko. I., Školství. SÁL, F. L. ed., hl. spoluprac. KLÍMA, V. – VOTRUBA, A. Český Brod: Komenský, 1901–1903.
- František Ladislav Sál. BENÝSKOVÁ, Jarmila – VÍCH, František. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka.* Hradec Králové, 1994. s. 133.
- Sál František Ladislav. *Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*, Díl 5. sv. 2., Rón - Sl, redakci vede B. Němec. Praha: Novina, 1939. s. 974.
- HORÁK, Jiří. Národopis československý. *Československá vlastivěda.* Díl 2, Člověk. Praha: Sfinx, 1933. s. 305–472, 607–608.
- HORYNA, Václav. *Pověsti českého severovýchodu.* Hradec Králové: B. E. Tolman, 1947.
- KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky.* Praha: Grada, 2008.
- KOPÁČ, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky : v letech 1867–1914.* Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1968.
- LEŠČAK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich. *Folklór a folkloristika.* Bratislava: Smena, 1982.
- MALINA, Jiří. Královéhradecké obrázky (104), Hradečan František Ladislav Sál. *Hradecké noviny.* Hradec Králové. Roč. 11, Č. 76 (20020330) Příl. Víkendová káva. Č. 13, s. 17.
- MASARYK, Tomáš G. *O škole a vzdělání;* [úvodní studii napsal a ukázky z díla vybral Josef Cach]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990.
- ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- ROSŮLEK, František K. *Pověsti a báje z Pardubicka.* Pardubice: Učitelstvo školního okresu Pardubického, 1932.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek. R. 862–1848.* Praha: Matice česká. 1913.

- ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- VÁCHALOVÁ, Anna. Václav Horyna. *Chlumecké listy : časopis chlumeckého regionu*. Chlumeck nad Cidlinou: Městské kulturní středisko. Roč. XXXVI, zvláštní číslo (2006) Otevření Klicperova domu. s. 24.
- VÁŇOVÁ, Růžena. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.
- Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost Československá. *Národopisná výstava československá v Praze 1895* [online] c2008 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/>>.

9. Přílohy

Příloha č. 1 – portrétní fotografie 1¹⁴⁰

¹⁴⁰ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv. č. 203. SOKA Hradec Králové.

VII. Působení ve službě školní.

Číslo řádkové	Služební hodnost	Místo působení, druh školy	Vydání dekretu		Den			Na místě působil		Poznámka (zejména údaje o dovolené, účet a doba jejího trvání, datum a číslo výnosu)
			který úřad, a kde	datum a číslo	výkonání příslušný (řádku)	nastoupení služby	zpoždění služby	roky	měsíce	
1.	ředitel	obecná škola v Příčanech u Štětína v Předměstí - Jatečnická v Příčanech	Státní škol. rada Čes. Brod	1. 10. 1896, 1104 2. 2. 1898, 112 22. 10. 1903, 112 30. 1. 1909, 112 11. 2. 1921, 112	1. 1. 1897 1. 3. 1898 1. 9. 1898 1. 3. 1909 1. 9. 1921	22. 2. 1898 21. 2. 1898 22. 2. 1898 21. 2. 1910 21. 2. 1921	1	6	6	
2.	ředitel	Příčany, obecná škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	20. 2. 1891 3856	1. 2. 1891 1891	20. 2. 1891	30. 9. 1895	4	7	
3.	ředitel	Příčany, obecná škola Štětínská	státní škol. rada v Čes. Brod	18. 1. 1895 2985		1. 10. 1895	23. 10. 1897	2	1	
4.	ředitel	Příčany, obc. škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	8. 10. 1897 32. 3. 19	24. 10. 1897	24. 10. 1897	31. 8. 1904	6	10	
5.	ředitel 1. třídy	Člady Brod, obc. škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	17. 8. 1904 34. 3. 46	1. 9. 1904	1. 9. 1904	1. 9. 1904	-	-	
6.	ředitel 1. tř. na pramenu	Člady Brod, obc. škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	11. 12. 1904 54. 7. 83	6. 1. 1905	1. 9. 1904	31. 8. 1905	1	-	
7.	ředitel na místě syntetizování	Čes. Brod, obecná škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	2. 8. 1905. 32. 1. 69.		1. 9. 1905	31. 8. 1908	3	-	
8.	ředitel 1. třídy	Mechanice, obecná škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	21. 3. 1908 14. 9. 34	27. 10. 1908	1. 9. 1908	1. 9. 1900	1	-	
9.	ředitel služben	Praha, Předměstí, obecná škola Štětínská	státní škol. rada v Hradci Kr.	20. 8. 1909 1974		1. 9. 1909	31. 8. 1910	1	-	
10.	ředitel 1. třídy	Praha, Předměstí, obc. škola Štětínská	státní škol. rada v Hradci Kr.	4. 7. 1910 2. 000		1. 9. 1910	30. 11. 1910	-	3	Výn. minister. škol. a nář. ověřky z 20. 11. 1920 - č. 75. 6101 matice dovolené za školní službu - prací od 1. 1. 1921 do 22. 6. 1921, a prodloužena dále za týžň školní - na celý další škol rok 1921 - 22.
11.	ředitel 1. třídy	Praha, Předměstí, obc. škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	4. 11. 1910 59. 855	3. 12. 1910	1. 9. 1910	31. 8. 1924	13	9	
12.	ředitel ředitel	Jihlava, obc. škola Štětínská	zemská škol. rada v Praze	6. 9. 1924 64. 718	1. 9. 1924	1. 9. 1924		4		

Příloha č. 2 – osobní výkaz¹⁴¹

¹⁴¹ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv. č. 6. SOKA Hradec Králové.

11/1 - ŠKOLÁCI NAROZENÍ 1920
I. TŘÍDA OBECNÉ ŠKOLNÍ ROK 1926/1927

Učitelka: LEHMANOVÁ a KOPECKÁ

ŘEDITEL: F.L. SÁL

Někteří žáci : ČIHÁK, HLAVATÝ, Z. ČERNOHOUS/u nich bydlel SÁL/
ČERNOVSKÝ, J. MLATEČEK, MARTÍNKOVÁ, KURZOVÁ, MACHÁČEK Zd.
BROŽOVÁ Zd., KLEMENŠKOVÁ, JUNGWIRTOVÁ, DOLEŽALOVÁ Lojzicka,
KAMARITOVÁ, KALENSKÁ, HRYZLÍKOVÁ, CHUDÁ A., LENFELDOVÁ,
JURKASOVÁ Jiřina, HUSKOVÁ, MIŇOVSKÁ, BLAŽKOVÁ,
NESNÍDALOVÁ, CIKÁNKOVÁ

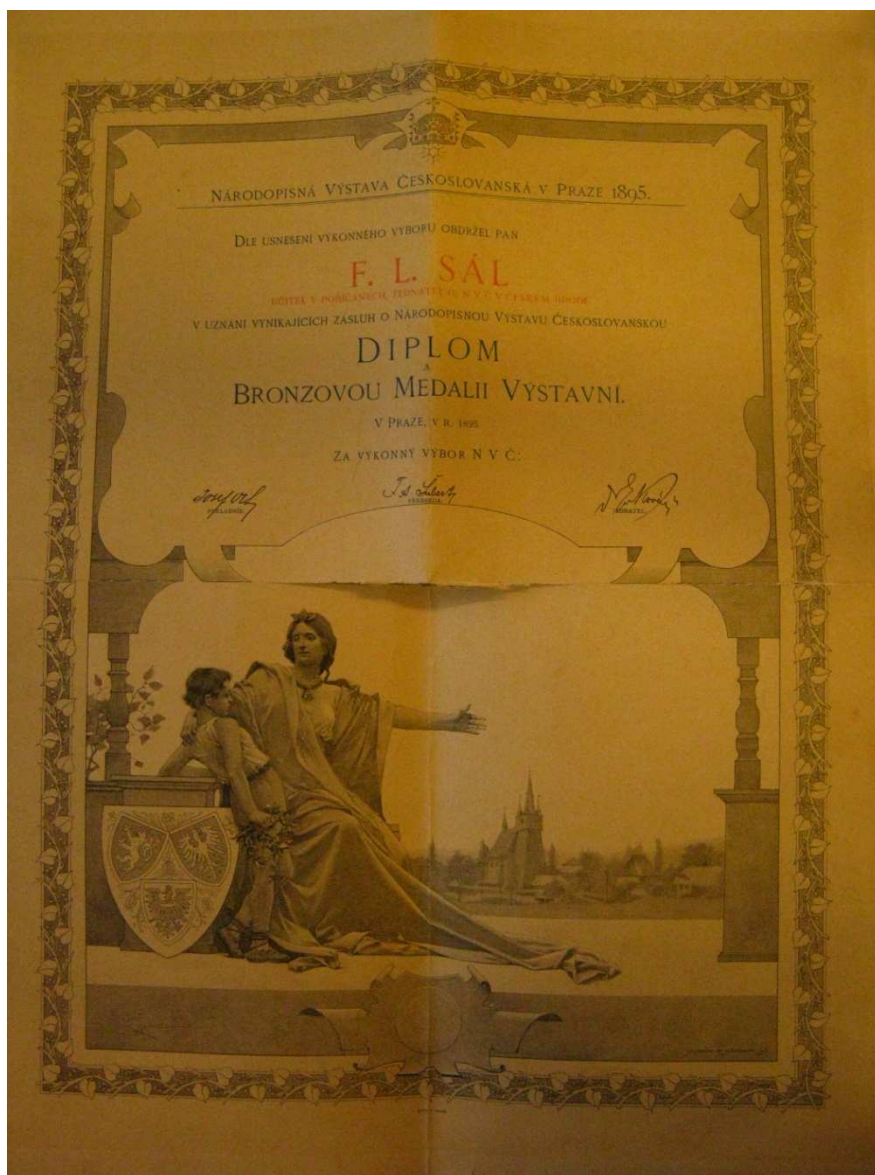
Příloha č. 3 – Sál jako ředitel s 1. třídou obecné školy v Kuklenách (1926–1927)¹⁴²

¹⁴² Ofoceno z kroniky dnešní ZŠ Kukleny, Pražská 198, 500 04 Hradec Králové.

Příloha č. 4 – hrob na Olšanských hřbitovech¹⁴³

¹⁴³ Vyfoceno na Olšanských hřbitovech 7. 3. 2011.

Příloha č. 5 – diplom a medaile za Národopisnou výstavu československou¹⁴⁴

¹⁴⁴ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv. č. 205. SOkA Hradec Králové.

Hra na srážku vlaku. — Hoši se rozdělí na dva díly (vlaky), kteréž se sestavují. Největšímu v předu na ramenou sedí nejmenší (dělá komín); největší drží ho v boku za nohy; třetí za ním má jeho do oblouku ohnutými pažemi prostrčené ruce, kterými při pochodu napodobí šoupavý pohyb pístů u lokomotivy; na dlouhé řadě hochů v zástupu a držících se za šosy kabátů sedí ještě tu a tam některý menší na ramenou silnějších a větších hochů jako průvodčí vlaku a brzdaři; malý z nejčipernějších dělá vrchního průvodčího, pískne na píšťalku a vyskočí rychle jednomu na záda, neboť vlak začíná se již pohybovati. První dělají ššš... ššš... ššš... (napodobují sykot páry) a ostatní říkají hučivě: »Hu, hu, hu, už jedu; najed' jsem se uhlí, vody, to vám byly tučné hody; hu, hu, hu, už jedu!« To se opakuje několikrát a vlaky oba jedou dobře vedle sebe, až na znamení učitelovo jedou přímo proti sobě, lokomotivy se srazí a oba vlaky vyšinou se s kolejí. Všichni hoši leží nataženi, jako mrtví. Dva silní hoši, kteří zůstali v záloze, snášejí mrtvé. Dají ležícím hochům ruce křížem, jeden popadne ho za hlavu, druhý za nohy a nesou ztopořeného hochu kus stranou, kde ho položí na trávu. Když jsou již všichni mrtví v řadě, přijde poslední hoch, lékař, a oznamuje: »Tomu musím uříznout pravou nohu!« (dělá,

*) Sebráno na Praž. Předměstí a ve Farářství r. 1912.

jako by mu ji uřízl, mrzáček vstane, zvedne pravou nohu a kulhá po levé kolem). »Ten má pryč levou nohu, pryč s ní!« (totéž, jenže obráceně.) »S tímto je to zlé, ten má obě nohy pryč — šmik, šmik!« (chlapec se zvedne a leze po kolenou, anebo skáče ve dřepu). »Tomuhle dáme odzvonit« (chytí ho za nos, zaklepe mu hlavou a zvolá bim, bam, bim, bam!«, mrtvý však otevře najednou ústa, udělá »chramst«, vyskočí a peláší jako splašený kolem cvičiště). Hoši umějí ještě různé kombinace (uříznutá ruka, obě ruce pryč, pravá ruka a levá noha, levá ruka a pravá noha), ale nejpovedenější jest, kde lékař u hochu, který je jako »čert«, »vypráskaný, že by čertům mladé vybral« (lidové rčení), řekne, že ten přišel o obě ruce i o obě nohy a že neví, zachová-li ho při životě. Udělá 4× »šmik, šmik, šmik, šmik«, klučík se vztyčí, sedne si jako Turek, rukama chytí se za chodidla a kutálí se po cvičišti (dělá kotrmelece).

Hra se opakuje až do omrzení. Poté následují prostocviky a cvičení pochodu, pak dýchání a vydechování zhluboka, na konec *řecko-římské zápasy* (položiti na lopatky). —

*

Příloha č. 6 – úryvek *Hra na srážku vlaku*¹⁴⁵

¹⁴⁵ SÁL, František Ladislav. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 37–38.